

Заставка Ганни Ярошенко

ЄВАНГЕЛІЄ ВІД СЕРЖІУ ІСУСА

у тлумаченні його психоаналітика

РОМАН

З португальської переклав Вячеслав САХНО

Я ЗНАВ СЕРЖІУ.

Ця книжка, датована січнем 1997 року, коли вже минуло майже дев'ять літ по зникненні Сержіу, не належить до потоку друкованої продукції, що шириться нині й Іспанією, Францією, Італією, — чи то в численних перекладах його творів, чи то в студіях по цей і по той бік кордону, — про особистість і погляди Сержіу-містика, Сержіу-революціонера.

Тож, зважаючи на те, як багато опубліковано про сержіанізм: численні томи зібрання творів самого Сержіу, що їх він пропагував на всю країну через свої пересувні нелегальні радіопередавачі, не менш об'ємна збірка його статей, публікованих у «Сяєві», а ще ж про вчення Сержіу писало стільки істориків,

---

Перекладено з видання: Franco de Sousa. O Evangelho de Sérgio de Jesus segundo o seu psicanalista. Romance. — Editorial Estampa, Lisboa, 1982.

© Franco de Sousa; Editorial Estampa, Lda., 1982.

© В. Ф. Сахно, 1994, переклад.

Франко де Соуса — португальський письменник, що ввійшов у літературу 1957 року й опублікував відтоді кільканадцять книжок — романів, збірників оповідань і п'єс. «Євангеліє від Сержіу Ісуса», написане в 1981 році,—

цікава й своєрідна спроба автора висунути в суто художньому творі тези нового, «наукового» віровчення й зазирнути в недалеке майбутнє своєї країни, в дечому співзвучне й нашій нинішній «пореволюційній» ситуації.

філософів і соціологів, — я визнаю за читачем право на сумнів щодо корисності цього твору і передовсім хочу виправдати його публікацію.

Почнімо з того, чого я прагнув уникнути.

Я не марнослашний. Розумію, що нічого не додаю до багатьох уже dokonаних студій. Їх кількість прямо пропорційна до мільйонів сержіаністів, які діють наприкінці нашого тисячоліття. Не важу я також на історичну розвідку. І коли в останньому розділі згадую про такі недавні події, як Велике Повстрімання і Велике Волевиявлення, про репрезентовані в парламенті більші партії, зметені тепер цунамі, що його спричинив в умах людей Сержіу, — то лише тому, що я подаю психоаналітичне тлумачення, на яке, гадаю, маю право. Але, роблячи це, я аж ніяк не наполягаю на його прочитанні. Насправді не цей розділ є метою моєї книжки.

Я лише намірявся сказати своє слово про Сержіу, про того Сержіу, якого знало, зрештою, дуже мало людей, про Сержіу, який ще і в голові не покладав тих радіопередач, про Сержіу, який переймався смертю, що зрештою й укоротило йому віку...

Ви, можливо, запитаете, чи маю я на це право.

Так, право людини, що знала його найліпше.

Я був його психоаналітиком.

Але існує ще одна причина, найважливіша. Мені належать власноручні записи Сержіу, які ніколи не бачили світу.

Він довірив їх мені. Вони слугували підґрунтям для психоаналізу.

Ці писання є, власне, автобіографією. Вони становлять неоціненний внесок для цілковитого осягнення Сержіу.

Я спілкувався з ним від грудня 1980-го до січня 1983 року. Лише про ці роки і йтиме мова. Однак саме під час тих сеансів, коли він звирився мені, що має зорову оману — і то доволі дивну, — у нього виник задум, яким Сержіу переймався аж до 21 вересня 1988 року — дня, коли він щез у морі.

Гадаю, що я обґрунтував публікацію цієї книжки.

Але як пояснити, що тільки тепер, коли минуло дев'ять років після його зникнення, я вирішую видати її?

Передовсім скажу — і ви маєте оцінити мою щирість! — що я не вірив у Сержіу.

А що від його зникнення до перших революційних збурень минуло чотири роки, то я повинен пояснити лише зволікання з 1992 по 1997 рік.

Але навіть до перших заворушень я поставився скептично, не поцінувавши їх належно. Вбачав у них скороминуще явище. Тепер усі ми знаємо, що це було не так.

Кінець кінцем, коли сержіанізм набув потуги водяного валу, я здосадував на своє глупство — адже мені забракло проникливості добачити велич Сержіу — і поклав собі не братися за перо. Якщо я не зробив цього в слухний час, то годі це робити тепер. На мій тодішній, та й теперішній погляд, це означало стати на шлях паразитування.

Якщо це слово видасться вам брутальним, зважте, що всі великі творці справді мали своїх паразитів. І що славетнішими вони були, то численніших. Маю на увазі певний різновид, дуже плодючий на писанину. Погляньте-но на ті перші сторінки, де зазначено: «Інші твори автора». Який довжелезний перелік! І які поважні, урочисті назви, що мають віддзеркалювати неабиякі знання! Але прочитайте цей твір! Пустопорожня балаканина, заново скомпоновані загальновідомі речі, понаскикувані звідусіль. Якщо ж і трапляється сяка-така свіжа думка, то вона експлуатується без найменших докорів сумління.

Такі люди ось-ось мали вигулькнути. І я зловтішно вичікував у засідках на «щирих друзів» Сержіу, на тих, котрі «знали» його змалку, потім юнаком, на товаришів по лицю або по факультетській аудиторії.

Річ у тім, що Сержіу не вчився ні в школі, ні в лицей. Ви не знайдете його імені в канцелярських реєстрах навчальних закладів.

Але дарма! Така людина об'явилася...

Спалахнула полеміка! Зажадано доказів! Закидалися звинувачення у крутістві! Чудово! Це ж бо реклама! Книжку розпродано — ось що важить! Велич Сержіу — це розлоге дерево, що дає тінь будь-кому.

Тепер я мав усі підстави видати свою книжку. Бо все тут сама правда. Взята від самого Сержіу. Багато її розділів належать не мені, а Сержіу. Підписані його рукою, вони досі в мене і завжди до послуг сумлінних досліджувачів.

Тому це не просто собі ще одна книжка.

З цілковитою відповідальністю стверджую, що це твір, якого досі бракувало. Це дуже важливе свідчення.

Атож, я знав Сержіу — Сержіу ще живого — і такий він на сторінках книжки, котру ви взяли в руки.

ЛЮДИНА НА ЙМЕННЯ СЕРЖІУ ІСУС

У вересні 1980 року, дійшовши вже тридцятилітнього віку, після багатьох поневірянь на життєвих розтоках, я вирішив дати вжиток моєму дипломові психоаналітика.

Супроти волі свого батька, я не захотів відкривати власний кабінет поза домом. Ми мешкали у великій кам'яниці в кварталі для грошовитих, тож чуття мені підказувало, що тут мають бути невротики. Це означало обопільну вигоду сусідства і для мене, психоаналітика, і для них, хворих.

Мій батько, тішачись тим, що я прибився до берега, зрештою дав згоду. Я облаштувався на першому поверсі.

Отож я розкошував у домашньому затишку, вкинувшись у лектуру, до якої досі мені було все ніколи і яка справляла тепер мені велику приємність, і водночас чекав на хворих, що доконче мали зголоситися в такі властиві для неврозу часи.

Я чекав, не надто потерпаючи. Фахова робота мала для мене другорядну вагу. Я ніколи не знав грошової скрути. Батько був багатий, а я, після смерті мого дядька, — не бідніший за нього.

Сержіу став моїм першим хворим.

Називаю його хворим, бо він сам так визначив себе. Сержіу зробив мені перший візит, прочитавши мідяну табличку, яку я звелів почепити на садовій хвіртці.

Він був високий на зріст, аж чорний від сонця. Але що найперше впадало у вічі — це зачіска й борода, достеменно як в Ісуса. Така подібність видалася мені зумисною. Христос прийшов дати мені раду, Христос-дроворуб, Христос-мореплавець, дужий і міцний, зростом близько метра дев'яносто — отакий Христос.

Я сказав йому, що він нагадує мені Христа з «Таємної Вечері» якогось маляра, можливо, Рубенса. Із задумливим виглядом Сержіу потвердив, що Ісус, здається, таки відіграє в його житті якусь загадкову роль.

І справді, перший збіг я помітив, щойно завів на нього картку. Він народився на Різдво 1950 року.

Його матір звали Марія Ісус. Вона померла невдовзі після його народження. Батька Сержіу ніколи не бачив. Навіть не знав його ймення. Той помер у Франції, на заробітках.

Його повне ім'я було Сержіу де Ісус де Норонья-і-Каштру. Такі шляхетні імена дісталися йому від названої матері.

Сержіу ніде не служив. Що ж до освіти, то не міг показати бодай атестата початкової школи.

Відсутність сталого заробітку в мого першого пацієнта трохи мене занепокоїла. Я подумав про свої гонорари. А втім, його оселя розвіяла всякі сумніви. Він мешкав у тому ж кварталі. З цього приводу ми обмінялися кількома фразами про сусідів і домовласників. Я ж, народившись і вирішивши там, його не пригадував.

Сержіу оселився в нашому кварталі нещодавно. Купив будинок з півроку до того.

Ще я довідався з відповідей на запитання картки, що він неодружений, дітей не має, а хворів свого часу лише на пропасницю, що на порозі юності поставила була його між життям і смертю.

Вписавши ці дані, я нарешті запитав його, на що він скаржиться.

Сержіу мав дивну недугу. Він бачив навіч, надзвичайно чітко, в усіх

подробицях, якийсь морський крайобраз. Видіння передавалося йому немов телепатично.

В мені тенькнув дзвіночок тривоги, попереджаючи про наближення до патологічного моменту. Я вдав із себе скептика, і Сержію з великим запалом почав обстоювати телепатію.

Наша узвичаєна комунікація вельми обмежена. Словом ніколи достеменно не змалювати якийсь крайобраз. Але його можна побачити телепатично очима іншої людини, котра пробуває там і передає нам усе ще краще за кінокамеру, у барвах та об'ємності людського зору. Опанована й освоєна телепатія прислужилася б усім людям, стала б немов системою сполучних судин. Це було б абсолютне знання.

Усе це Сержію виголосив з великою переконаністю. І не спинився на цьому. Він запевняв, що людина вже довела свою здатність до телепатії. Райн в Америці, малообізнаний з реаліями Радянського Союзу, демонстрував їх телепатично, за допомогою наукового експерименту. Сержію змалював мені методологію, застосовувану для вивчення надчутливості і сперту на обчислення імовірностей.

Це та інші твердження змусили мене об'єктивно визнати, що Сержію був одержувачем телепатичного, раз у раз повторюваного послання. Немов на власні очі, він споглядав захід сонця над морем. Занурюючись у води, світило кидало прощальні промені. Ще він бачив дві високі й вузькі скелі, а на першому плані — якийсь пустельний піщаний берег, що поволі спадав дюнами, мов сходишками, до прибою.

Сержію ніколи не бував у подібній місцині. Ніколи не бачив її на ілюстрованих листівках, у кіно чи по телевізії. Навіть не мав певності, що такий берег існує в цьому світі.

Мені спало на думку, що, можливо, Сержію ввижається берег іншої планети. У часи нерозпізнаних летючих об'єктів і контактів з чужопланетянами трапляються люди, які мають себе за істот з інших світил. Це вже була моя парафія.

Але Сержію мав інший розлад. Один і той самий сон та дивовижне відчуття присутності.

Я припускав, що це патологія.

Чи можна науково пояснити, допитувався в мене Сержію, відчуття певності, що тебе повсякчас пантрують чієсь очі, котрих ти не бачиш, а вони тебе бачать?

Я запитав:

— Цей ефект присутності... Якого він, на вашу думку, походження? Сержію не знав. Хоча й мав щодо цього одну теорію.

— Я хотів би ознайомитися з нею.

Завагавшись, він поглянув на мене.

— Вона доволі фантастична...

Я наполягав. Я вже бачив себе на правильному шляху до лікування, яке не здавалося мені важким. І з незворушним обличчям, аби не виказати й тіні усмішки, приготувався слухати.

Виявляється, Сержію виклав своє розуміння цього явища письмово, і може дати мені почитати. Записів він із собою не прихопив, але мешкає поряд...

За кілька хвилин він повернувся. Йому не терпілося знати мою думку.

Те, що я тоді прочитав, подається в наступному розділі. Це перший документ з тих, що їх містить ця книжка.

РОЗІПНУТИЙ НА ЧОТИРЬОХ БЕЗМІРАХ

На перехресті безмірно малого й безмірно великого, вічності минулої і вічності прийдешньої людина розіпнута на хресті чотирьох безмірів.

Чи народилась вона як витвір Божий, чи є лиш минушим випадком у байдужісінькому як до її народження, так і її смерті Всесвіті? Як вона народилася? З імовірностей, б'ючись хвилиною у мур неможливого, маючи в запасі вічність, щоб зробити пролом, пройти крізь нього і творити життя?

Еддінгтон вважав, що самé існування нашої планети є порушенням усеосяжних законів імовірностей. Дивовижно, що наша Земля була такою

оговорю для життя. Леконт де Нуї додавав до цієї неймовірності, також за математичними обрахунками, ще одну — щодо виникнення життя на Землі. Він не вірував, однак зроблені ним висновки привели його до віри. Бог, без котрого виникнення життя здавалось йому неможливим, став немовби наслідком математичних викладок.

Я також, як і багато сьогочасних учених, вірю, що мільярди років нам передували у Всесвіті істоти, які були цілком спроможні створити зорі й світи, стати всемогутніми богами, до чого також призначені ми, люди.

Вірю, що йдемо до чогось такого безконечного, як спіралі простору й часу. В людини вже з'являються здібності, про які раніше й не гадалося. В нас уже проявляється телепатія, відунство, надчутливість. Є люди, що мають абсолютну пам'ять, декотрі є чудовими обчислювачами. Ми всі беремо участь в еволюції, скерованій на людину як мету.

Але хоча нам і судилося богувати, Всесвіт ніколи не буде винятково нашим царством. Нам передували інші, і з ними ми поділимо Космос, якщо заслужимо на це.

Цій концепції ми повсякчас опираємося. Нам не до вподоби бути випадковістю, ми воліємо визнати себе підлеглими якомусь Богові, чиїм єдиним витвором ми є, але за умови, щоб ніколи не заповнилась відстань між творцем і витвором.

Та чи не безглуздя є Всесвіт, де існує одне Життя, один Розум, одна Наука — лише наші?! Безглуздо, що людина пильнується, побоюючись бути скинутою з трону в центрі, де містилася Земля за часів Міколи Коперника.

Відомо, що радіоастрономічні зондування сягнули вже відстані семи чи восьми мільярдів світлових років, але досі не виявлено нічого, крім мільйонів і мільйонів галактик. А проте, серед цього безміру світил і планет існують набагато стародавніші за Землю. Деякі налічують двадцять, тридцять і навіть тридцять п'ять мільярдів років. І якщо п'ять мільярдів років на Землі породили людину, то які ж тоді істоти могли виникнути на планеті, що налічує тридцять п'ять мільярдів років? Боги! Іншої відповіді немає. Якщо сьгодні наука й техніка, попри високий рівень свого розвою, не спроможні зазирнути на п'ять століть уперед, то де нам уявити, чого могли досягти в знанні й могутності істоти з таких прадавніх планет!

Відомо, що на небі спостерігаються явища, які, можливо, властиві не неживій природі, а розумним істотам — настільки могутнім, що назвати їх годиться хіба що богами.

На захмареній Мессьє-F87 народжується потужний племінь, що сягає на сотні світлових років, поглинаючи енергію сотень мільйонів зір. Артур Кларк рішуче спростовує природність цього явища і зазначає, що мотивів, які спонукають невідомі цивілізації приводити в дію космічні сили, нам ніколи не збагнути.

У Всесвіті існують і інші приклади непоясненної активності. Появу деяких нових зір, що їх механізм ще не зрозумілий і позірно не відповідає будь-якій відомій ядерній реакції, цілком могли спричинити розумні істоти.

Яка доля чекає на нас через тридцять мільярдів років? Можливо, наш образ на дні цього величезного провалля часу буде, приміром, молекулярним скупченням Мессьє-2 із сузір'я Стрільця? Можливо, це величезне небесне тіло, що містить таку велику кількість змінних зір типу RR Ліри, оживлюваних дивовижною періодичною кількогадинною пульсацією, подібно до стискання й розширення серця, є життям?

Дотеперішня еволюція — ніщо порівняно з тією, що чекає на нас попереду. Майбутнє набагато довготриваліше, ніж минуле. Те, що Тейяр де Шарден називав фазою ноосфери, видається лише завершенням попереднього етапу перед великим психічним злетом.

Але скільки цивілізацій у цьому Всесвіті мільярдів планетарних систем, подібних до нашої, не піднесуться вже на недосяжні для нас висоти? Скільки цивілізацій не помандрують уже Космосом, щоб пізнати його, як і нас? Скільки їх уже не розкриє своїх таємниць, подібно до цивілізацій Іберійського півострова, чиї кораблі добулися до всіх морів і континентів Землі?

У Всесвіті ми не самотні.

Але чи входив уже з нами в контакт хтось із далекої планети або галактики?

А що, як вони вже прибули? А що, як вони вже живуть поміж нас, а ми цього не знаємо? Чому вони мають бути видимими? Можливо, вони утворені випромінюванням, якого наші очі не сприймають?

Людський зір чутливий лише до вузького спектру між фіолетовим і червоним — найнижчої фракції з усіх існуючих електромагнітних коливань. Людина майже сліпа. Вона споглядає Реальність крізь вузьку щілину.

Чом би їм не прибути до нас ще бозна-коли? Безглуздя? Але ще безглуздіше вірити, що ми самі-одні репрезентуємо розумне життя у Всесвіті.

Є життя й окрім нашого.

На метеориті Оргейл за допомогою мікроскопа виявлено існування мікроорганізмів, подібних до зерен пилку. Загальновідомо, що пилки літає скрізь, ми його постійно вдихаємо. Втім, ми маємо атлас зерен пилку. Існує навіть така наука — пилкографія, і тому легко порівняти побачене в мікроскоп з уже наявним і відомим. Дотепер те, що було знайдено на метеориті Оргейл, не ідентифіковано з чимось існуючим на Землі. Форма подібна і хімічний склад подібний. Але навряд чи Земля була його матір'ю.

На Юпітері — плинній і газованій кулі, де доволі метану, аміаку та водню, спостерігається мінлива й рухома червона пляма. З цих речовин від сильних електричних розрядів синтезуються амінокислоти. Можливо, вони утворилися на Юпітері, де електричні розряди такі потужні, що вже стародавні греки прозивали його громовержцем?

Чи вимагаються для Життя точнісінько такі умови, як на Землі? Чи універсальне це явище у світлі теорії ймовірностей? А дивовижне багатство земної біосфери — чи не є вже воно свідченням того, що Життя в Космосі ще набагато різноманітніше?

Людина завжди була схильна до антропоцентризму. А втім, тут, на Землі, живуть і дельфіни. З наукових праць професора Ліллі випливає приголомшливий висновок: дельфін має майже однакові з нашими розумові здібності, потенційно здатен зрозуміти нас і вести з нами діалог!

Якщо Земля не є осередком життя, то й Людина не є ним. На небі вже немає самотності. Нам учувається звідти воркотання мислі, але нам важко її збагнути, бо для нас це надто далеко, недосяжне майбутнє.

Ми посідаємо наше місце на широкій драбині, що веде до богоподібності. Багато хто передував нам у сходженні, багато хто прийде після нас.

Людина не є рокованим на зникнення родом. Після смерті вона воскресає в Людині-меті. Земне майбуття вже є минулим десь у Всесвіті. Воднораз наше теперішнє деінде буде майбутнім. Те, що на Землі вже було, діється тепер. Що є — було, що вже було — буде.

Проте нас не полишає скептицизм: чому тоді досі на Землю не навідувався космічний корабель з посланцями інших світів? Наукова фантастика дала волю своїй буйній уяві, але так і не позбулась антропоцентризму. Чужопланетяни завжди мають більш-менш людську подобу.

Але хто може передбачити, яких форм прибере еволюція? Плазун не еволюціонував до суперзмії — перетворився на птаха. Повзати і літати — що може бути більш протилежним?

На африканських теренах, нині відомих як Танганьїка¹, мільйон років тому жила зграя великих мавп. Серед них час від часу народжувалася химерна мавпа з дивовижними кінцівками. Вона мала вправні пальці, які, проте, були надто вразливі й мало надавалися до пересування. Та чудернацька мавпа могла ходити, тільки спираючись на нижні кінцівки. Щоб вижити, вона змушена була забиратися на дерева. Мала чинити, як усі, і не відбиватися від зграї.

А потім з'явилася істота ще з більшими відхиленнями. Вона вже не здатна була вибиратися на дерева, її горло відмовлялося гарчати, і вона не тямала нічого у пронизливому верещанні своєї зграї.

Це була людина.

¹Теперішня Танзанія. (Тут і далі примітки перекладача.)

Людина, а не надмапа. Головний мозок, досягши розмірів і складності людського, дістав нові можливості для розвою інтелекту.

Наш наступник не буде надлюдиною. Що це буде, не вкладається в людські поняття.

Якщо на нас чекає така мутація і так важко нам її уявити, то яким може бути Те, що випереджає нас на тридцять мільярдів років?

Так само його розмисел перевищуватиме наш. Хай би навіть він ліз нам у вічі, ми б його не збагнули. Може, він постане перед нами, а ми не здамо собі в цьому справи. Миша, що гризе книжку, не бачить різниці між Гамлетом і коміксом.

Хоч якою грубою може видатися така аналогія, але утішмося, бо на цей вищий розмисел скеровується наша доля.

Можливо, тепер ми не так категорично заперечуватимемо, що Землю навідували і досі навідують чужопланетяни. Ніколи в нас не приземлявся космічний корабель? А хто сказав, що вони подорожують саме так? А якщо вони нематеріальні і невидимі? Чому не може бути розуму, розвиненого в просторі-енергії чи в просторі-часі?

Увійти в контакт з вищим розмислом, який можемо тлумачити навіть як божественний, так само неможливо, як мурасі зрозуміти діяльність людини. Стешу заблаглося поговорити з бджолиним роєм його властивою мовою. Він домігся цього. Але тут ми маємо справу з ініціативою зверху. І якщо така комунікація колись відбувалася або й триває, ми її не зрозуміємо, а назвемо випадковістю, збігом, добром чи злом, незбагненим Божим знаменням.

А втім, ми робимо спроби налагодити контакт.

Якщо математичними властивостями Всесвіту є ізотопи, що існують повсюдно в просторі й часі, якщо подібність енергетичних умов життя, можливих у Космосі, спричиняє тотожність фізичних законів, які надаються до чисто абстрактної математичної мови, то математика може стати універсальною мовою між тотожними з нашою психічними системами.

Тож ми вивчаємо електромагнітні випромінювання, що рясніють у міжзоряному просторі. Можливо, вони мають комунікативний характер. Можливо, ці випромінювання є посланнями інших цивілізацій.

Але я не вірю, що з того щось вийде. Я вбачаю в цьому зухвалу спробу рою зайти в розмову із Стешем.

Проте недосяжне є тимчасовим. Генетика, психологія, нейрофізіологія, керовані Еволюцією, що освідомлюється через людину, можуть пришвидшити сходження довгою драбиною до Олімпу богів.

Настане час, коли наші самозреченці стануть творцями. Всесвіт має вічність для самоусвідомлення, і шлях до цього Усвідомлення лежить також через Людину, що повинна скинути з себе оболонку лялечки і, роздираючи кокон свого болю, невігластва й страху, перетворитися на метелика світла, аби летіти навстріч богам, що чекають її на небі.

МІРА ЗАВДОВЖКИ В ТИСЯЧУ ЛІТ

Цей та інші впорядковані мною тексти Сержію довірив мені на моє прохання. Вони мали стати, як я тоді гадав, підмогою в моєму завданні розплутати клубок, розв'язати сліпі вузли, що утворилися в його підсвідомості.

Але в Сержію не було нічого такого, що б його малило. Його невроз, якщо так можна класифікувати цю турбацію, був інтелектуальною кризою.

Поміж його розмислом і розмислом його доби,— що вже не є нашою, хоча так мало років минуло відтоді,— була різниця в один щабель. Неврозом Сержію була недовідповідність між його уявним світом і світом реальним, у якому він жив. І тут відчиняються двері, в котрі входить мало хто з тих, що, певні своєї правди, борються за те, аби піднести час до свого рівня.

Яке поєднання умов має зосередитися в одній людині, щоб створити спершу нову концепцію світу й суспільності, а затим домогтися накинута її своїй добі?

Поєднання таке складне, що, можливо, потрібна міра часу завдовжки

в тисячу літ. Треба зробити мільйони й мільйони спроб. І зрештою народжується Будда, Заратустра, Ісус...

Визнаю, що теза вельми суперечлива, і, оскільки не маю наміру обстоювати її, веду розповідь далі.

Текст «Розіпнутий на чотирьох безмірах» справив на мене величезне враження.

Я не вважаю себе неуком. Проте мені ніколи не доводилося чути про дивоглядне кулясте скупчення Мессьє-2 у сузір'ї Стрільця, що містить загадкове RR Ліри. Досить було трохи послухати Сержію, щоб дійти висновку про глибину його знань. Я втрапив у густу павутину термінології з астрономії та фізики, де Сержію орієнтувався із спритністю павука. З невимушеністю добре обізнаної з такими теоріями людини і не сумніваючись у моїй ерудиції, він засипав мене такими словами, як великий вибух, антигелій-3, радіоастрономія, галактики Сейферта, астрономія променів X, гамма-астрономія, пульсари, квазари, плазма, модель Гамова, цитував науковців — Дірака, Бернарда Ловелла, про яких я ніколи не чув, та інших, відомих мені зі шкільної лави — Галілея, Кеплера, Коперника, Ньютона, Джордано Бруно, Тіхо Браге. Найчастіше згадував Ейнштейна. Але він говорив також про чорні діри, про інфрачервону астрономію, про кондрити, про метеорит Мерчісона. Потім перейшов до ефекту Доплера, аномальних червоних зміщень, діаграми Гертспранга-Рассела та інших галактичних і космогонічних глибин.

Це забрало багато часу, проте я багато що з'ясував для себе.

Сержію, не мавши навіть атестата про початкову освіту, аж ніяк не був дилетантом, що хизується своїми різнобічними, але поверховими знаннями. Свою культуру він завдячував наполегливості. Сержію не блукав манівцями, він навпростець ішов туди, де починається незнане. Його ерудиція не була результатом побіжного гортання книжок задля вбирання опосередкованих знань. Сержію вмів шукати щонайвищого. Знав властиві двері і властиві ключі.

То хто ж такий цей Сержію?

За першим разом він прийшов до мене з гарячковим блиском в очах. Признався, що його непокоїть якесь з'явлення — дивний, раз у раз повторюваний сон. Я зрозумів його збентеження. Це не тому, що я міг потвердити його власні підозри про якусь патологію. Йому було важко зважитись уявити те, що, на його думку, іншим годі зрозуміти.

Я його підбадьорив.

— Докторе, — відказав Сержію, — ви вже помітили, що ми день у день спілкуємося з людьми примітивних часів? Мови різняться щораз більше. Слова ті самі, але те, що говориться, розмежовує нас, і кордони вже не географічні, вони розділяють людей у їхніх же країнах.

І він звирився мені, що покладає надію на одну мову, яка стане ясним виявом того, що всі несвідомо несуть у собі.

Сержію замовк, і я напосівся на нього, домагаючись від нього переступу тієї межі, яка досі існувала між нами. Він сам звернувся до мене за порадою, тож мусить бути послідовним.

— Опишіть це на папері!

Гаразд, він це зробить, але в літературній формі, як фантастичну оповідь, не випускаючи, однак, суттєвих для мене подробиць.

Дивним же мав бути той сон, що змушував розважливо вбрати його в літературні шати!

МОРЕ — КРОВ, СОНЦЕ — СЕРЦЕ

Сонце вже майже торкалося безжурно дрімливого моря. Лиш на берег накочувалася хвиля, поволі всотуючись у пісок. Чайки, що гніздилися на скелях, зривалися звідти і, кигикаючи й звільна помахуючи крильми, шугали над водою.

Під цей час там ніколи нікого не було. Він добре знав цей берег і дві священні скелі — високі й гінкі, мов чорні кам'яні стовпи, зведені, щоб позначити вхід до невідомого храму.

Ті скелі завжди вселяли в нього острах. Це були немов входи до інших світів, іншого часу.

Сонце западалося в море прями́сько на прюзі кута, утворюваного двома бескидами і чорною скелею, відшліфованою припливами й відпливами, що вивершувалась, мов жертвний вівтар, і заповнювало мерехтінням простір між скелями, ще чорнішими в його сяєві.

В його естві пульсував дивний смуток. Той смуток не гнітив, а поволі охоплював його, розростаючись і розпросторюючись. Щось його спонукувало кинутися в воду і пливати, пливати по тому мерехтливому світлу в океані.

Він не опирався покликові. Скинувши одяг, попрямував нагий до двох високоверхих скель. Його проймала внутрішня переконаність сповнення долі, трагічного апофеозу, до якого він завжди був покликаний.

Його кликав якийсь голос. Та голос не до слухання. Він був безгучний і вловлювався не слухом, а мозком. Втілювався не в слова, а в образи, що виникали звільна й линули послідовними спалахами.

— Йди до мене! Не бійся нічого! Ти був світлом для світла, світлом мого світла, іскрою, що відпала від мене і до мене вертає.

Він поволі рушив до моря. Поплив мерехтливими водами, відчуваючи, як розчиняється в них його ество. Це вже був не він. Його ество поширювалося в безмірі. Була вода, і було сонце. Море струменіло по його артеріях. Сонце було його пульсуючим серцем.

Він плив і плив, дослухаючись до голосу, що не був голосом, і до слів, що не були словами. Вони промовлялись у ритмі світл, що ходять своїми орбітами.

— Йди до мене! Йди, ти, котрий був сіллю землі, котрий пройшов землею, не втративши своєї потуги!

Йди до мене, ти, котрий вийшов посіяти! Якщо багато твого зерна було розвіяно вітрами або впало на ґрунт кам'янистий, де, коріння не мавши, усохло, чи між терен, і вигнався терен, але ж багато впало там, де може зійти врунами. Йди, ти, котрий вийшов посіяти!

Він плив тепер у поздовжньому колодязі густого мороку, почувуючи те, що може почувати хіба що зародень у водах материнської утроби. Морок не був безкрай. Він це знав. Попереду проглядала світлина. Він мав народитися для нового світла, призначеного для нових очей. Голос надалі гучав у ньому, дрижав дрижма, то долинаючи, то відлинаючи, і щораз більшим ставав той, що промовляв, і той, що слухав.

— Йди до мене, ти, котрий примножив мудрість, яку ніхто не може відняти і якою ти живив іскру духу, одержаного від мене. Бо я є той Господь, що через своїх слуг розповсюдив свій талант. Ти не закопав його в землю. Ти змусив його дати плоди й повернув мені те, що я тобі передав і те, що сам набув, і таким чином збільшуєш світло моє.

Йди до мене, рабе добрий і вірний, увійди до радощів володаря свого. І з тобою я доповнююсь і вивершуюсь, бо від тебе беру примножену в твоєму житті мудрість.

ТРИ ВІКИ СЕРЖІУ

Ця оповідь Сержіу про крайобраз із скелями, призахідним сонцем, проникливим голосом біблійної мови збентежила мене.

Поки я читав, Сержіу час од часу позирав на мене, щораз відводячи очі й намагаючись збагнути з виразу мого обличчя перше, найщиріше враження, те, яке слова затемнять.

— Отже, докторе? — нетерпляче спитав він, тимчасом як я задумливо згортав аркуші.

У тому сні я відразу впізнав Проповідь на горі і спитав:

— Чи боговірний ви?

Так, він міг назвати себе так. Його віра була найближча до християнства калабрійського ченця Йоахіма де Флори.

Помітивши, що я мало обізнаний з ученням цього містика, Сержіу розтлумачив мені його історичну теологію Трійці. Доба Отця, Закону, Старого Завіту, пережита іудеями, є добою жорстокого Бога, що змушує поважати свої накази через страх; потім доба Сина — Ісуса Христа і його церкви; зрештою настане доба Святого Духа — без панів, без власників, без заможних, без

убогих, коли кожна людина буде жерцем храму, покладеного в собі самому.

— Доба доброго й вірного слуги, що не закопав свій талант у землю, а замінив його на більше світло Князеві Світла.

Ця концепція сягала сивої давнини. На потвердження Сержію засипав мене цитатами.

— Я є Жива Душа... В мені поєднуються всі долі Всесвіту. З Книги Мертвих стародавніх єгиптян.

— Той, що вірить: «Бог є один, а я інший»,— є невігласом. Цитата з Упанішад.

— Коріння на Небі, гілля й листя на Землі — таке є священне дерево Життя. Бхагавад-Гіта.

Спину йому не було. Він цитував Будду, Дао, пророка Ісаю, продекламував прекрасну «Пісню Сонця і його Творінь» святого Франціска Ассізького.

В усіх тих цитатах жила, по суті, одна й та сама засаднича ідея — повернення людської іскри до Сонця боговитості, яку Сержію, проте, збагатив концепцією, що, принаймні для мене, була нова: шляхом розповсюдження свого вогню сам Бог вивершувався, через людську свідомість збагачував свою, і людина, стаючи щораз свідомішою себе і світу, робила Бога більш свідомим себе самого і Всесвіту, оскільки Людина і Бог є омахами одного вогню. Тому велика мета людини — бути богорівною в мудрості й самопізнанні, як Сержію розумів притчу про господаря й челядників і справжній зміст доби Духу згідно з Йоахімом де Флорою і ближчим у часі Тейяром де Шарденом.

Сержію пережив уже перші дві доби. Вступав у третю. Першу скінчив на порозі підліткового віку, понівечивши образ розіпнутого Христа.

Я відчув, що маю в руці ниточку, яка мене поведе лабіринтом, і на поліг, щоб він розповів мені геть усе.

Наступні розділи належать перу Сержію. Ними починається нарешті його власний життєпис, що виправдовує публікацію цієї книжки.

БУВШИ БІДНИЙ, Я НАРОДИВСЯ В РОЗКОШАХ

Звати мене Сержію і, будучи родом бідний, я народився в розкошах. Я — син пралі, яка привела мене на світ, кусаючи губи, щоб господиня, пані Наталя, не почула її зойків. Мій батько помандрував на чужину і там залишив свої кістки. Я навіть не відаю, де в світі ті сім п'ядей землі, на яких покоїться його прах.

Я не знаю на ймення свого батька. Мати моя звалася Марією.

Вони були бідарями, що в поті свого чола гарували на землі од зорі до зорі. На мене теж чекала така доля, аби, як буває в цьому світі, стерно мого життя не дало такого великого крену. Це я збагнув, коли мені якось довелося розмовляти з одним простолюдцем, що ніяковів переді мною, представником іншого класу. Приголомшений, я зрозумів, що те, ким я є, уважаючи на мої знання і мої достатки,— лише примха долі.

Мій батько не хотів їхати на заробітки, не полишивши сімені в лоні моєї матері. Вагітність він вважав кращою запорукою вірності, ніж обіцянки. Думалося, стане двох років, ну хай трьох, щоб призбирати трохи франків. З Інасію вже домовлено про купівлю землі. А то був чолові'яга не з лопуцька, і мати мусила йому платити з того, що надсилатиме батько. Тут, на горі, біля колодязя й горіщини, було розмічено підвалини майбутньої оселі для них і сина, котрого чекали на цей світ перед Різдом.

На той час батько вже подався в мандри. Моя мати, багатіючи думками, змушена була прати на річці всю білизну маєтку. Але одного ранку, полишивши простирадло на камені, вона так нажахано втупилася в протилежний берег, що інші жінки, помітивши безпричинний жах в її очах, перелякано захрестилися, побоюючись душ з потойбічного світу. І більше вгадали, ніж почули, як вона прошепотіла:

— Помер...

Ніхто не перепитував. Про кого ж бо могло йтися, як не про чоловіка. котрий блукав десь на землях французів?

І, слухаючи її тужіння,— горе тому, хто впав так звисока! — бідолашну відвели додому. Вона спотикалася, ніби не вміла ходити, а великий живіт утруднював їй ходу.

Її посіла байдужна туга. Вона майже не їла, і кухарка Консейсау — дебела, але моторна жінка з таким гучним сержантським голосом, що їй личило б командувати новобранцями,— гримала на неї, намагаючись розворушити: — Спам'ятайся, жінко! Ти ж бо носиш в утробі сина!

І підсовувала їй перед очі добрячі шматки м'яса з кров'ю та великі казанки з ситим бульйоном.

На Різдво, коли дім перетворювався на вулик, метушливо готуючись до святкової вечері, в неї почалися перейми. Робота на кухні стала. Гріли воду в каструлях, а Консейсау порядкувала:

— Несіть мерщій крісло!

То було крісло з поруччям, аби можна було вчепитися руками.

— Сідай сюди! Потужся, жінко!

Вона уклякла навколішки перед моєю матір'ю, бо настав час приймати в руки того, хто пише ці рядки.

За якусь хвилю Консейсау дзвінко ляскала мене долонею по сідниці й потішено сміялася на мій перший плач.

— Ба, який парубок! Тут ти серед тих, кому ти потрібен! Ну-бо, жінко, звеселися!

Але моя мати не хотіла жити. Вона чекала лиш мого народження, щоби вдіяти те, що їй вроїлося після смерті мого батька.

Другого дня по обіді вона принесла мене, сповитого, в кошику на білизну, і поставила на велику канапу під образом Христа з напрочуд голубими очима і кривавими патьоками від тернового вінця, що бігли йому обличчям.

— Ось маєш! Народився того ж дня, що й ти. Може, ти будеш ласкавіший до нього, ніж до його батька і до мене...

І, вив'язуючи зашморг з мотузки, вона визивно спитала у Христа:

— Пощо ти такий лихий до бідних?

Приволікши стільця до вікна, вона неквапно затягла мотузку на залізній штабі. Посіпавши, переконалася, що мотузка витримає, і пересунула стільця так, щоб стати на краєчок сидіння. Знову вилізла на нього, наділа зашморг на шию, перекинула коси через мотузку і ще раз поглянула на Христа.

— Це ти винен! Ось тобі!

Тицьнувши йому дулю, вона загойдалася в зашморгу.

Так народився я. Так померла моя мати.

ДОМОВИЙ ХРИСТОС

Той Христос, якому ввірила мене мати, мав великий вплив на моє життя.

Похилена голова, а очі зведені у вись, де в колодязі вітрів гуляли вихори. І там, у височині,— та сама блакить очей. Певне, не випадково маляр надав Христовим очам кольору неба, що чекало на нього. Але в тому погляді був якийсь незбагнений вираз, зблиск життя, і я багато разів думав, здригаючись од жаху, чи то не материні очі так пильно дивляться на мене з образу. У кімнаті, де завжди панувала сутінь, вони навіювали страх. Вікно виходило на задвірки маєтку, до вітряка, що помпував воду з колодязя і скрипів, рипів, немов хтось плакав.

Поночі той Христос починав жити дивним життям у величезному домі. Я називав його неоднораз оселею мого страху, і переконаний, що від нього походить багато лихого в мені.

Я жив у тих холодних стінах, де брався кригою кожен згук радості. Голоси понижувалися, щоб їх не почула істота, яка пробувала серед них. Я вірив, що це вона змушувала пульсувати той смуток по величезних залах, де сутінки прибирали непевних обрисів. Високі й непорушні меблі погрозливо здіймалися над моєю дитячою малістю. Мені здавалося, ніби у важких шторах хтось ховається, дослухаючись до моїх кроків, щоб, коли я наблизь, розправити великі крила, огорнути мене ними й задушити. Але це вночі розгулював страх. Я чув рипіння дерева, немов старі мостини вгиналися під вагою невидимих

кроків — повільних і обережних. У коридорах з височенною стелею вчувалися холодні подихи, і легкий свист вітру, що проникав крізь щілини та замкові шпарини, приносив з собою жаский плач усіх заблуканих душ, що там померли. Атож, дім мого страху! Картини, портрети, коли на них падало світло, набували інших розмірів, порухів, очі оживали й пантрували мене. Але найдужче мене жахав Христос.

Ті очі! Заходячи до зали, я відразу натикався на них. Живі, напрочуд ясні й блискучі, вони мінились у ряботинні світла. І завжди той погляд супроводив усі мої порухи. В ньому мені вчувався сарказм і лиховісність.

Моя мати довірила мене тому Христу, і біля нього мене знайшли, щоб віддати пані Наталії.

ПАНІ НАТАЛІЯ — ЦАПИНА НОГА

Пані Наталію в домі побоювались і водночас поважали. Вона уміла підкорювати собі, послуговуючись хіба що погордливим кивком голови чи прискіпливим поглядом. Висока, досить поставна, вона мала ходу королеви, як казала челядь. Це була вродлива жінка попри те, що їй минуло сорок років, коли вона всиновила мене. Її можна було б назвати красунею, коли б не уроджена цапина нога, яку вона ховала в спеціальному черевіку, обладнаному хитромудрими залізцями.

Чи то з гордості, чи то сумніваючись у коханні претендентів на її серце, приваблюваних великими виноградниками, оливковими гаями і будинками для винаймання, що вишикувались по один бік вулиці, пані Наталія і досі дівувала.

Вона мала фортуна і добру кебету. Без неї не обходилося ані збирання винограду, ані вичавлювання вина. Скрізь вона з'являлася під своєю парасолькою. Нею захоплювались орендарі й посередники. Прозвали її пані Наталія—Цапина нога і вважали хитрющою як диявол.

Коли я народився, вона увійшла в свій п'ятий десяток і носила жалобу по матері.

В її родині помирили рано. Смерть часто навідувалася в дім. Чоловіки зрідка досягали півста років життя, і багато кімнат, де помер хтось із родичів, стояли замкнуті разом з їхніми спогадами.

Так уже велося. Винятком став батько пані Наталії. Але його смерть знайшла не в ліжку. Він загинув глупої ночі від кулі, коли, чіпляючись за вершечок муру, тікав від нацькованих на нього псів. У цю мить зраджений чоловік поцілів з балкона в його чітку темну постать на тлі білого вапняку.

Пані Марта — мати пані Наталії — була невблаганна. Заповзялася знищити все, що лишилося після небіжчика: одяг, люльки, книжки, фотографії... Жалоби не носила. А для того, щоб геть забути про свій шлюб, викинула меблі з подружньої спочивальні. Наказавши змити стіни й перефарбувати їх, вона змінила обставу. І, якщо хтось необізнаний згадував про небіжчика, пані Марта перепиняла його крижаним тоном:

— Ви говорили про мого чоловіка? Він помер назавжди. Я вже навіть не пам'ятаю його.

Таким чином для пані Наталії батько теж відійшов у забуття. От матір вона згадувала з тугою. Це була дивовижна жінка.

Після смерті чоловіка пані Марта вирішила виховувати доньку вдома, щоб не наражати її на приниження через її цапину ногу — хіба що від гаспида батька це могло передатися! — серед дітей без фізичних ганджів. До неї ходили добрі навчителі, і, ніколи не склавши жодного іспиту, пані Наталія стала вельми освіченою жінкою.

— Аби були знання, ось що важить! — відказувала пані Марта, коли хто-небудь намагався довести їй важливість задокументованих знань.

— Світ такий мінливий!

То хай собі міняється — її донька зуміє постояти за себе! Переконана в цьому, вона зі спокійною душею померла на світанку першого дня січня, не побачивши новорічного сонця.

Почуваючи себе самотньою, пані Наталія прикликала до себе пані

Іносенсія — давню материну подругу, що не мала спадкоємців. Вона володіла занедбанними землями, що їх і купила в неї пані Наталія.

Пані Іносенсія була худюча жінка з величезними запаленими очима — такими незглибно-чорними, що коли вони дивилися на когось, то, здавалося, пронизували наскрізь, дошукуючись суті, ніким більше не баченої. Цей погляд бентежив.

Вона облягалася дуже пізно, блукала домом, мов той привид. Її не полюбляли служниці, що стереглися уроку. Пані Іносенсія мучилась ядухою, яку можна було втишити, лише спалюючи жовтий порошок. Уночі, коли в неї починалися напади, вона мусила вставати, розчиняти вікна і з виряченими очима шукати скриньку з порошком, яку завжди десь запроторювала. Однієї такої ночі її чутке вухо вловило мій плач. Подавшись на голос, пані Іносенсія знайшла мене. Побачивши вішалницю, вона забула про свою ядуху і зчинила гвалт на весь дім. Вона ж таки й принесла мене в кошику, де я сукав ногами, від злості й голоду, до пані Наталії.

— Втратив одну матір, знайшов іншу,— ухвалила та.

Ось так мене всиновили, і з селянського сина я став багатійчуком — майбутнім спадкоємцем великих статків.

ПАНІ ІНОСЕНСІЯ — ЦЕ СМЕРТЬ

Я мав щасливе дитинство. Пустував і гасав по всіх закутках маєтку, як і годиться дитині. Сонце засмарило мені шкіру, і я водив товариство з маєтковими тваринами. Забрюханий і подряпаний, бродив по оборах, челядь садовила мене на корову або на трактора, що орав перелоги. Я бачив, як Іскра приводила своїх цуценят, як телілася Ластівка, як видобувалися з яєць каченята й курчата, і жодні вияви життя не становили для мене таємниці.

Я виріс серед дерев, худоби й дробини і, мавши вісім років, був уже кремезним, дужим, засмаглим, спритним, мов дике звіря. Виріс у доброму здоров'ї, не знавши ані кору, ані свинки, вільний, як пташка, що їх так любила пані Наталія, і такий же безжурний, як мій спокійний, мов тихі води, сон. Доти моєю освітою не переймалися, а втім, я багато вже знав.

Але я не знав про смерть, а вона жила серед нас. Пані Іносенсія страждала на рак, котрий поволі гриз їй шлунок. Бліда, зі шкірою землистого кольору — мов у могили, що на неї чекала, казала пані Наталія, — вона тинялася будинком, завжди знервована, з гарячковим поглядом. Вона мала манію переслідування і часто заходилася плачем од безсилої люті.

— Мій шлунок тепер нічого не приймає. Ані ріски!

Що ж це таке, Господи? Що з нею?

Пані Наталія спокійнісінько й авторитетно радила більше відпочивати, як того вимагав тягар прожитих років. І, мовляв, не завадило б запросити доктора Круша.

Ті поради лютили пані Іносенсію. Відпочинок? Ліжко? Якщо лягати, то хіба для того, щоб ніколи вже не встати! А щодо доктора Круша, то краще померти своєю смертю. Їй задосить і свого хреста¹. Хіба її мати мало натерпілася в руках тих чудовиськ? І врятували вони її? Нещасна сконала у страшних муках! Ні, лікарі їй ні до чого! Заходячись у плачі, що завжди передував нападаві ядухи, вона розпачливо волала:

— Мій порошок! Де я поділа мій порошок?!

Усі кидалися на пошуки, щоб запобігти істериці, а вона гамселила кулаками по столі й тупотіла ногами, мов розпечена дитина.

— Ось він, пані Іносенсіє! Ось ваш порошок!

Вона підпалювала його, роззявляла рота і плаксиво жалілась:

— Навіть це вже мені не допомагає!

Зрештою вона мусила таки злягти, і справді більше не підвелася. Гукала зі своєї кімнати служниць, молотила скринькою з порошком по мармуровому столику в узголів'ї, коли вони барилися.

Служниці справді барилися, бо уникали тієї кімнати.

¹ «Круш» португальською мовою означає «хрест».

— Сходи ти!

— Я щойно звідти!

Її боялися. Називали «Лихі очі».

Пані Наталії довелося найняти незворушну сестру-жалібницю. Вона ходила коло хворої, мінjala простирадла, перевдягала її, подавала й виносила судно, байдужа до слабеньких кулаків пані Іносенсії, котра намагалася бити її, не тямлячись од болю й люті.

Глупої ночі від виття пані Іносенсії ставало жаско, і в мені зароджувався страх смерті.

Мене щось немов вело до її кімнати, і я підглядав у двері крізь щілину біля завіс. Двері були завжди відчинені. Так вимагала хвора.

— Не зачиняй! Я хочу знати, що про мене балакають!

— Я й не думала їх зачиняти!

— Думала, думала! Тебе дратують мої крики? Ти теж вовком завиєш, коли по твою душу прийде диявол!

І перелякана дівчина тікала, скрутивши покрадьки дулю проти нечистої сили.

Я спостерігав її страх. Бачив, як вона крутила головою на подушці, а її чорні очі, котрі, здавалося, побільшали, горіли вогнем у глибоких западинах. Нараз гачкуваті пальці впиналися в уквивало, і пані Іносенсія зойкала:

— Не хочу!

Це було схоже на завивання, і я аж тремтів, пойнятий жахом.

— Не хочу вмирати! Не хочу!

Одного разу я бачив, як вона, схопивши чотки, почала шмагати ними ліжку, стіну, аж поки урвалася нитка і намистини розкотилися навсебіч.

— Та дарма! Я вже не вірю в Бога!

Тихо схлипуючи, вона бубоніла:

— Не хочу вмирати!

І знову в безнадії квилали:

— Не хо-о-чу!

Вона сполохувала в мені зграї чорних птахів.

Я знав лише життя. Звісно, бачив, як, згорнувши крила, що їм уже ніколи не літати, помирали птахи. Бачив, як помирала собака Мімоза. Лягла на бік, одвернувшись од їжі і залякла. В її очах стояла туга, але ні тіні протесту. Тварини помирають з особливою гідністю. А смерті людини, що не може сприйняти її розумом, я ніколи не бачив.

Тоді я звернувся до великомученика Христа, якому ввірила мене моя мати, і до образу звернув свої молитви. Але завжди мене страшили очі кольору неба, котрі заховували хтозна-яку таїну чи насміх.

ДАЙ МЕНІ ВІКУ, ЩОБ ЗВЕРШИТИ ТРУДИ, УГОДНІ ТОБІ!

Пані Наталія, моя названа мати, не дала мені жодної релігійної освіти. Бувши розумною жінкою, вона завжди вважала християнство абсурдним. Покликана для вічності душа втілюється на якихось кількадесят років у смертну оболону задля того, щоб довести своє право або на довічне раювання — досить пісне, судячи з недільних проповідей, — або на шаленство упродовж століть і століть серед рогатих дияволів і сірки. Цим можна було страхати хіба середньовічну людину, що ж до теперішніх чоловіків та жінок, обізнаних у математиці...

Вона звірила ці думки падре Васко, тоді ще молодому й дужому, що саме став на парафію. Його попередник канонік Теодор помер од старості під час недільної відправи. Він упав на вітвар, зачепивши тіло Христове, що покотилося доли, і проливши його кров.

— Я не вірю в Бога! — сказала пані Наталія.

Падре Васко розібрав сміх, і, нахилившись до неї, він довірчо шепнув, що теж не вірить.

Пані Наталія не взяла його слова наповажне і провадила:

— Послухайте, падре Васко, я завжди подаю убогим. Але роблю це не тому, що хочу запобігти ласки у богів, в яких я не вірю.

Насправді пані Наталія була добросерда жінка. Ніколи нікого не вигнала з дому. На горішньому поверсі досі жили старі челядники. Багато вона їм не платила, то правда, але заплющувала очі на ті жмені борошна, кухлики олії, шматки м'яса з копильні, що їх вони нишком цупили в неї, щоб підгодовувати своїх родичів. Зістарівши, вони з дозволу пані Наталії залишалися й трудилися собі далі у міру своїх сил та охоти. У домі одружувалися, у домі народжувалися, у домі помирали.

Падре Васко усміхався.

— Вірите ви чи ні, Бог уже записав це до своєї грубезної судної книги.

— Отже, ви таки вірите?

— В Бога? Авжеж. От у пекло — ні!

Віра того падре не відзначалася ортодоксальністю, і, заприятлившись із пані Наталією, він безоглядно довіряв їй. Кара за гріхи на землі чекає на грішну душу, коли вона вертається сюди відроджена в іншому тілі, щоб у новому житті сплачувати борги попереднього існування. Падре Васко вірив, що це була справжня доктрина Христа, яку він освідомив лише своїм апостолам, а не всьому люду. На доказ він цитував перший і другий вірші дев'ятого розділу Євангелія від святого Івана: «А коли Він проходив, побачив чоловіка, що сліпим був з народження. І спитали Його учні Його, говорячи: «Учителю, хто згрішив: чи він сам, чи батьки його, що сліпим він родився?»

Це — абсурдне запитання, пояснював падре Васко, коли припустити, що Христос не вчив їх, ніби по смерті душа, звільнена від тіла, повертається до живого тіла.

Ці розмови спонукали пані Наталію взятися до книжок Макса Гайнделя і Рудольфа Стайнера, які їй дав падре Васко, застерігаючи, щоб вона нікому про це й словом не проходила.

— Це не мої книжки, пані Наталіє, — проворкотів він, усміхаючись. — Але я не подарував би, якби ви мені їх не повернули.

Згодом я теж прочитав ті книжки. Як і моя названа мати, я піддавав усе сумнівам, усотував найрізноманітніші й найсупротивніші твердження. Смерть... Я хотів повірити в Бога, аби порятуватися від зла, що спіткало пані Іносенсію.

Не міг. Мене посіли сумніви. Христос, для кого ніщо не є таємним, гніваючись на мене, грізно блискав очима. І я, щоб одвернути од себе смерть, звертався до нього ночами з довгими благаннями.

— Ісусе, відведи від мене смерть! Дай мені віку, щоб звершити труди, угодні тобі! Не вбивай мене юного, що не пізнав ще життя і не сотворив добра тобі на славу! А коли вбиватимеш мене, убий легкою смертю, без конання й розпачу!

Властиво, це була моя молитва. Довга молитва, бо короткою, певне, не домігся б зласкавити Христові очі з образу. І коли я почувався веселим, то побоювався, щоб радість не була витлумачена як погорда.

— Прости, Господи, що я вдоволений, адже я ще такий молодий!

Або казав, перепрошуючи за смуток:

— Прости мене! Не знаю, як його позбутися.

Той закривавлений Христос з такими дивними очима був караючим божеством. Хіба не він змушував страждати пані Іносенсію, вбиваючи її так повільно й жорстоко? Треба було захоплюватися ним. Але це мені ніколи не вдавалося, бо повсякчас я знаходив приводи для невдоволення Богом.

Спершу я звертав до нього свої молитви лише подумки, але якось уночі, закутавшись у ковдру, дійшов висновку, що Христос не надає їм ваги. Тож я став молитися вголос і навколішках. Спершу — на килимі, потім — на дерев'яній підлозі, щоб бути достойнішим благодаті. Коліна боліли, молитва була довга, але я не хотів скорочувати її. Біль поширювався в мені і, усвідомлюючи своє відчуження, я повертався назад, повторював молитву, впадав у розпач.

А коли зрештою вкладався в ліжку, завжди тремтів од страху, що то моя остання ніч, котрої Бог уб'є мене вві сні. Хіба це не я просив у нього смерті без конання й розпачу? І, щоб не порушувати умови, я проказував на додаток

коротеньку молитву, уточнюючи, що смерть без конання й розпачу не повинна статися вві сні.

Я боявся сну. Мене аж тіпало, коли я поринав у безчуття. Це страхало мене, немов я переходив міст, що ось-ось завалиться, і мені не буде вороття. Сон такий схожий на вмирання!

Ніколи мої молитви не мали достатньої сили, щоб прогнати демонів ночі й смерті. Я не міг переконати Христа поставити мені в голови ангела-охоронця з розгорнутими крилами, щоб він наводив жах на ту почвару з косою, що жне на лану життя.

Узимку в будинку було так холодно, що мені морозом обсипало спину. Але я заповзявся не здаватись. Адже що більше страждання, то вартніша молитва. Скінчивши її, я зітхав з полегкістю від почуття виконаного обов'язку. Втім, невдовзі мене охоплювала паніка, що цим самим я все зіпсував. Я знову катував коліна, морозив спину, щоб погамувати невдоволення Христа.

Якось моїй матері навіщось забаглося ввійти в цей час до моєї спальні, і я зрозумів, яким приниженим я почувався б, коли б мене заскочили за молитвою. Тієї ж миті я урвав молитву і, забувши про Христа, скочив у ліжко.

Коли мати вийшла, я опинився немов у пеклі. Мене трусило від жаху. Я картав себе за свою ницість. Христос мав зректись мене.

Я взяв обітницю ходити щонеділі до церкви, але ніколи не виконував її. Не знав, як пояснити матері мою віру. Одна моя половина насміхалася з тих молитов, але попри це я не міг і кроку ступити на самоті, не почувавши на собі небесні очі Христа, що невідступно пантрували мене.

Думки завдавали мені страждань. Мене мучили сумніви. Деякі мої помисли були ниці, лихі. Я був приречений грішити. Христос відводив від мене очі, даючи мені знати про свою відразу. Я тремтів, вважаючи себе приреченим, і біг до образу. Там, глибокої ночі, у величезній залі, із свічкою на підлозі, відчуваючи когось за спиною — певне, душу моєї справжньої матері, — я повзав перед Христом, благаючи прощення, але ніколи не змагаючи насміху свого невсипущого другого «я», що споглядало ту кумедну сцену.

Я змарнів, схуд і втратив апетит. Ходив, понуривши голову, боячись, що мої очі викажуть мене і не витримають пильного материного погляду.

— Що з тобою, Сержію?

Я брехав їй, і ця брехня побільшувала мій жах. Брехати означало зраджувати Христа.

Ця нестерпна гризота тривала до того дня, коли смерть прийшла забрати пані Іносенсію.

ПАНІ ІНОСЕНСІЯ ЖИВА!

Якось незнана сила штовхала мене піти подивитися на пані Іносенсію. І я побачив, що то вже не вона. У тому висхлому тілі, обтягнутому шкірою черепі переді мною постала смерть. Це було так страшно, що я не міг повірити. Неможливо, щоб я міг її бачити, а вона мене ні, ставши лише неживою річчю, тілом, яке мали поховати такого ж ясного, як і всі інші, дня, коли довкола вирує життя. Неможливо, щоб нічого не лишилося від її недавнього розпачу. Скрізь ще відлунювали її завивання спротиву до смерті.

Я відмовлявся в це повірити, і в мені зростала переконаність, що своєю волею, цілковито сконцентрованою на небіжчиці, я змушу заворушитись її повіки чи ніздрі й доведу, що смерть не є наглим зануренням у ніщо. Вдивляючись в обличчя пані Іносенсії, я повірив, що можу повернути їй життя. Але, коли мені здалося, що в неї ворухнулися вії, я, уявивши собі повстання з мертвих, зомлів.

Опритомнівши, я побачив схилені наді мною голови й стурбовані погляди.

— Сержію, синку, що з тобою? — питала пані Наталія.

— Вона жива! — вигукнув я мов божевільний. — Пані Іносенсія жива!

Хтось меланхолійно озвався:

— Ні, хлопче, життя не повертається!

— Я бачив! Вона жива!

Звичайнісінька перевтома... Такі тяжкі обставини... Видовище не для дітей... Пані Наталії порадили забрати мене звідти.

Моя названа мати вивела мене, пригортаючи до себе й намагаючись утишити мої ридання.

— Я не хочу вмирати!

— Ти не вмреш, любий! Ти ще такий юний!

Вклавши мене, вона зачекала, доки я засну, а я знай повторював:

— Не хочу вмирати!

Зрештою я заснув, але вві сні мені приверзлося бозна-що. Я йшов довжелезним вузьким коридором у гнітючій тиші, чуючи позад себе якусь небезпеку. Я силкувався прокинутись, але марно. В самісінькому кінці коридора я побачив портрет пані Іносенсії. Я весь тремтів, але щось мене штовхало у спину. Тепер я чітко бачив портрет. Пані Іносенсія була жива, її лиховісні чорні очі дивилися на мене, плечі виходили їй з багету і розпросторювались, розпросторювались, руки теж подовжувались, і висхлі, кощаві пальці вже майже торкалися мене...

Я щосили закричав, розбудивши увесь дім, і прокинувся.

АНІ БЛИСКАВКИ, АНІ ГЕЄНИ ВОГНЕННОЇ

Три дні я лежав у горячці. Доктор Круш вважав мене безнадійним. Але врешті я таки видряпався.

Коли я дізнався, що перебував на хисткій межі поміж життям і смертю, що за якусь годину до того мене вже не сподівалися врятувати, мені розвіявся лихий чар Христових очей. І я засміявся, спершу над силу, потім зайшовся реготом — дедалі гучнішим і безтурботнішим.

Одного дня, вже одужавши, я вирішив своїм сміхом кинути виклик Христові з образу. Хай він вергне на мене свої блискавки або розверзне під моїми ногами вхід до пекла!

Та дарма! Ані струсу землі, ані грому... Тільки тиша в домі, приглушене цвірінкання пташок, дзюрчання води десь у саду, далекі-далекі голоси...

Я підійшов до нього ближче і побачив живий відблиск у його ясних очах. Знов мене поймав страх, до якого я не хотів повертатися. Але, підходячи й відходячи, я помітив, що його очі міняються. То падало світло крізь щілину у віконницях. Тоді, знавіснівши від згадки про безглузді молитви й гарячку на межі смерті, я потягся рукою до коминкової кочерги. Затиснувши її в руці, я вдарив Христа межі небесні очі, потім ще й ще.

Вдовольнивши свою зненависть, я побачив перед собою подерте полотно і схаменувся. Я понівечив образ, який, певне, мав чималу вартість.

Заліпивши його абияк клейкою стрічкою, я глузливо посміхнувся. У погляді, що раніше так мене переслідував,— дивному, з видимою жорстокістю, якої я ніколи не розумів,— був тепер лише штучний блиск скляних очей.

ДЕ ЄВАНГЕЛІЄ МАЄ ПРОДОВЖУВАТИСЯ БЕЗ ПСИХОАНАЛІТИКА

Ці сторінки власного життєпису Сержію ясно вказували на корені його з'явлення і так часто повторюваного сну. Смерть пані Іносенсії, містична криза, що її кульмінацією стало знівечення образу, перекидали чудовий місток до теперішніх турбацій. Але якщо це було ясно для мене, то так само ясно було й для нього, що потверджували його власноручні записи. Моя робота психоаналітика — донести до сонячної кімнати свідомості те, що приховано в підвальному мороці підсвідомості,— була вже зроблена, і я не хотів продовжувати сеанси, в яких не бачив ні потреби, ні перспектив.

Сержію не погодився зі мною, тож довелося поступитись, тим більше, що мені було приємне його товариство.

Ми були одного віку, і вже за кілька днів зв'язок лікар — хворий майже зник. Ми перейшли на «ти».

Я ходив у гості до нього, а він до мене. Втім, наші дискусії точилися майже завжди при каві. Дискусії, які сьогодні дають мені змогу ясно розуміти його розмисел.

Його коником була фізика. З неї висновувалися всі його міркування,

і часто-густо він накидав мені теорії, що, як він казав, доповнювали Ейнштейнові концепції.

Я не фізик, і не раз мене пантеличили пояснення того, як Ейнштейн тлумачив поняття простору, демонструючи, як його деформує присутність матерії, або як фотон переміщується зі швидкістю 299 792 кілометри за секунду — а не 300 тисяч, як я звик вважати...

Я не фізик, повторюю, і тому боюсь помилитися. Теорії Сержію у моєму викладі, певне, слід піддати неабиякому сумнівові. Цілком можливо, що я їх недостатньо зрозумів, а ще гірше переповідаю. А втім, хто хоче їх збагнути, може скористатися його повним зібранням творів. Є воно і в моїй бібліотеці. Тож мені було б неважко, гортаючи сторінки, переписати те чи те з незначними змінами, щоб було схоже на мій стиль, і таким чином убезпечити себе від критики науковців. Я постав би перед читачем у більш привабливому, але фальшивому світлі.

Сержію послуговувався науковою і філософською мовою, яку я ніколи не сприймав без спотикання. Я вирішив, що ця книжка лише виграє, якщо я змалюю наші діалоги без прикрас, не оминаючи ні своїх труднощів у розумінні, ні зусиль Сержію, спрямованих на те, щоб розтлумачити мені свої погляди. Таким чином, офіруючи заради правди наукову й філософську точність,— це, повторюю, ви можете знайти в повному зібранні творів,— я розповім про наші розмови уживаними мною й ним словами та образами.

— Послухай! — звертався до мене Сержію. — Уяви собі електрон твого тіла, наділений інтелектом. Він бачив би тебе так, як ти — Молочний Шлях. Як на його очі, ти сприймався б немов туманність. І на тобі він будував би стільки ж здогадів, як це роблять астрономи. А я в їхніх телескопах був би сусідньою галактикою, віддаленою від тебе на бозна-скільки мільйонів світлових років.

Мені не завжди вдавалося взяти до тями його міркування. Сержію лишався для мене загадкою, і я не знав, чи вважати себе в стані змаги з генієм чи мегаломаном, що має себе за генія, сказавши щось понад Ейнштейна. А якщо все це найзвичайнісіньке божевілля? У такому разі мене, психоаналітика, дипломованого у швейцарському університеті, що сприймає його так наповажне, можна взяти на глузи... Але ні, Сержію не виказував будь-яких патологічних симптомів, не претендував і на те, що він запровадив гармонію у фізиці, відкинувши тисячолітню боротьбу між неперервним і перервним.

Я, не мавши інших знань у цій галузі, окрім здобутих у ліцеї, і прагнучи приховати своє вражене марнославство, попросив розтлумачити мені причини такої довгої дискусії, пославшись на свій фах психоаналітика.

І тут почалося моє гарцювання по століттях і теоріях.

— Слухай! Вся проблема полягає ось у чому: ми не можемо сумніватися в існуванні Реальності, але сумніваємось, чи наше знання є справді реальним. А головне питання ось це: чи структура Всесвіту є корпускулярна, отже, перервна, чи хвилеподібна й тому неперервна?

Саме про це століттями сперечалися фізики й філософи. Сержію сипав іменами й фактами, змушуючи мене почуватися невігласом. Так, я знав ті імена, але тільки за лицейськими конспектами, і жодним чином не вмів поєднати між собою всіх тих мудреців, вишикувати їх на лінії битви ідей і витлумачити відповідні стратегії. А Сержію вмів. Бо він і сам брав участь у тій битві і, щоб просуватися вперед, мав знати, де припинити наступ.

Піфагор обстоював неперервну структуру. Демокріт і Левкіпп пояснювали Всесвіт через атомізм. Закон обґрунтував перервність неможливістю руху і навів парадокс стріли, що ніколи не досягає цілі. Це загнало мене в глухий кут, тимчасом як Сержію невимушено провадив далі: про Арістотеля та його двотисячолітнє вчення. Він мав безперечний авторитет як прибічник неперервного. На зміну йому прийшов на століття авторитет Ньютона — цього разу в царині перервного. Його підтримав Дальтон, котрий, продемонструвавши, що тіла складаються з атомів, відродив тим самим Демокрітів атомізм. Але, хоч і Фарадей бачив перервне в електриці, авторитет Ньютона опинився під загрозою. Адже Френель визначив світло як хвилю, що поширюється в неперервному середовищі. Максвелл, вивівши своє рівняння, також схилився до цього.

У гонах від неперервного до перервного Сержію допровадив мене до ХХ століття. В мене сяйнула була надія зрозуміти його краще, опинившись ближче до сьогодення. Але він і далі туманив мене. Я зіткнувся з двоїстою структурою Всесвіту — перервною для матерії і неперервною для енергії.

— Ейнштейн,— провадив, віддавшись вільному плинові думок, Сержію,— розвинувши ідеї Планка про квантовість випромінювання, висуває теорію фотоелектричного ефекту і демонструє, що світло є корпускулярним і складається з фотонів. Але між тисяча дев'ятсот п'ятим і тисяча дев'ятсот п'ятнадцятим роками, виходячи із загальної теорії відносності, структура Всесвіту стає по суті неперервною. Луї де Бройль тисяча дев'ятсот двадцять четвертого року стверджує, що власне матерія також має хвилястий характер.

Ось на це питання — хвилястість чи корпускулярність,— що, за словами Сержію, займало думки геніїв протягом тисячоліть, він знайшов відповідь.

Ейнштейн, стверджуючи, що вбачає в матерії лише концентрацію енергії, мав цілковиту рацію. Для Сержію не існувало ані матерії, ані енергії, тільки — Реальність. Ця Реальність мала різні густини. Густіше було видиме для людського ока, як, наприклад, хвилястість поверхні. Це й прийнято було називати матерією.

Розум сам створює суперечності. Свідомість, піднісшись над світом і зробивши з нього об'єкт свого розмислу, визнала тим самим світ як щось незалежне від Реальності, протиставивши спостерігача спостережуваному і відобразивши це протистояння в багатьох інших позірно антагоністичних парах: матерія і енергія, тіло і душа, конечно і безконечно... А втім, усі ці антиномії позірні і походять від прояву Реальності. Виявом Реальності є Пізнане, що постає як перервне, хоча в своїй суті не є таким.

І, на мій розпач, Сержію повертався до Ейнштейна — одного з вразливих місць моєї ерудиції. Цей мудрець, добре усвідомлюючи різницю між Реальністю і Пізнаним, запропонував одну методу. Щоб не наражатися на ризик впасти в чисту метафізику, треба було зробити математичний аналіз неперервної і хвилястої Реальності, існуючої в Пізнаному. Але як досягти цієї Реальності, якщо Пізнане було лиш слабким її відбитком? Дослідом можна перевірити теорію, але аж ніяк не шлях, що веде від досліду до створення теорії. А втім, для Реальності і Пізнаного існувало спільне: принцип збереження енергії. Шлях до єдиної теорії можна прокласти тільки через щось всеосяжне. Тому досліджувати Реальність треба, виходячи з великих загальних принципів Природи. Загальна відносність впливала з трьох постулатів, у своїй суті майже метафізичних.

Він пояснив мені, в чому полягають ці три постулати, але це була така премудрість, що я мало що втямив. Збагнув лише, що він ними керувався.

На його думку, елементарні частки були не чим іншим, як конденсацією Реальності, що, далєбі, не означало великого поступу, бо вже Ейнштейн вбачав у матерії концентрацію енергії. Але це було лише вихідною точкою, а що через кілька метрів я вже спіткнувся, то Сержію вдався до образу.

Той, хто не знає, що з криги може утворитись і річка, і туман, ніколи не добачить в них нічого спільного. Так само й Реальність може набувати різноманітних форм. Де провести межу між тим, що визнається матерією, і тим, що домовлено називати енергією? Якби електрони були завбільшки з цяточку, то найменший вірус, який тільки можна спостерегти в електронний мікроскоп, мав би розміри Місяця, а людина досягла б зросту в п'ятнадцять мільярдів кілометрів, цебто стократної відстані од нас до Сонця. Проте її величезне тіло видавалося б майже цілком утвореним з порожнечі. Ледь видимі були б ядра атомів, віддалені одне від одного мало не на кілометр.

І Сержію робив висновок, що, оскільки ця людина зростом у п'ятнадцять мільярдів кілометрів, що видавалась утвореною з порожнечі, була зрештою одним цілим, те саме мало відбуватись із Всесвітом.

Отже, Всесвіт був одним цілим, і в ньому Реальність розпросторювалась на різних рівнях густини, або, якщо послуговуватися термінологією Сержію, в квантах диференційованої Реальності і недиференційованої Реальності.

Між диференційованою і недиференційованою Реальністю існує гармонійний зв'язок. Протон, приміром, може чудово врівноважувати диференційовану

і недиференційовану Реальність в гармонії з такими ж Реальностями електронів, які кружляють довкола нього, так що ціле недиференційованої Реальності дорівнюватиме цілком диференційованої Реальності. Тут Сержію знаходив пояснення для узгодження квантової теорії Планка і загальної відносності Ейнштейна, яке встановив Бройль у своєму рівнянні.

Сержію вірив, що колись інфрачастки буде впорядковано в таблицю, аналогічну до запровадженої Менделєєвим для хімічних елементів. Він вірив також в існування стількох часток, скільки можна утворити в різних комбінаціях між диференційованою і недиференційованою Реальностями, що привело б, на його думку, до нової абсурдної антиномії матерії та антиматерії або помилкових понять про позитивні й негативні частки. Насправді все не так. Головне — це саморегульована рівновага недиференційованої і диференційованої Реальностей.

Звідси Сержію виводив численні наслідки — космічні катаклізми, пульсацію і розширення, вибухи нових і наднових зір, — які є необхідними для гармонії перетворення диференційованої Реальності в недиференційовану.

Він прагнув розробити цілісну теорію і стикався з неабиякими математичними труднощами.

Тепер я знаю, що викладене ним під час наших вечірніх прогулянок, належним чином проаналізували науковці, які визнали геніальну інтуїцію Сержію і шкодують, що його дослідження не були більш систематичними.

Їх перервала смерть. Вона ще раз втрутилася, щоб нав'язати йому новий курс. Але повернімося до записок Сержію.

СПОЧАТКУ БУВ ХАОС ПЕРВИННОЇ ЕНЕРГІЇ

Поховавши свої страхи, я віддався підлітковим розвагам, повернувся в поля, знову гасав просторами маєтку. До мене поверталось життя з його радощами. За два роки — від чотирнадцяти до шістнадцяти — я досяг свого теперішнього зросту, метр дев'яносто. В мені вирував надмір енергії, і я, бувало, спішувався з коня, аби взяти в руки мотику й пристати до гурту селян, що копирсалися в землі. Яка то була втіха — працювати мотикою! Я мав на руках мозолі. Пам'ятаю, як я з подивом розглядав два великі пухирі.

— Розріж їх, хлопче! — порадив мені старий селянин.

Я так і зробив. Пухирі присохли і перетворилися на мозолі — такі ж тверді, як руків'я мотики.

Лани й селяни були моїми навчителями.

І, звичайно, моя названа мати — пані Наталія.

— Послухай, Сержію, — якось мовила вона надзвичайно серйозно. — Тобі чотирнадцять років. У цьому віці ходять до ліцею. Але ти знаєш більше за багатьох міських хлопців, і я вирішила вчинити з тобою так, як зі мною вчинила моя мати. Вчитимешся вдома. Дипломи тобі ні до чого. Ти матимеш задосить того, що зробить твоє життя цікавим. Матимеш змогу подорожувати, читати, студіювати що тобі до вподоби. Бо, повір мені, найбільша втіха — пізнавати цей світ, в який ми приходимо, а потім залишаємо його, щоб, можливо, ніколи більше не повернутися. Я відкрию тобі світ уяви і навчу тебе бачити. Світ дивовижний для того, хто вміє бачити.

Так почалися мої уроки. Я їх пам'ятатиму завжди.

Моя мати вчила мене без усякого примусу чи сталого розкладу, як ото в школі. Захопившись розмовою, ми часто-густо засиджувалися допізна.

Нашою улюбленою темою був Усесвіт.

О, смуток сонців і планет — кінець усього і початок усього! Смуток, населений колись богами, що їх витрутила наука, а тепер — математиками, відносністю, корпускулярним і хвилястим.

Літніми ночами ми сиділи у лозових кріслах на великій терасі, звівши очі до мерехтливого зоряного неба.

— Сержію, це найбільша краса і найбільша таїна. Там жили всемогутні й бессмертні боги, що їх у розпачі витворили люди, бо усвідомлювали себе слабкими й рокованими на смерть.

Моя мати відкривала мені світ уяви.

— Спочатку був хаос первинної енергії, де все було вже до того, як бути. Який то був чудовий і радісний час!

— Поглянь на цей малюнок! Це атом. Яка краса рівноваги! Достеменно маленька планетарна система! Тут є своє сонце, а довкола нього кружляють електрони, як їх називають велемудрі панове.

Вона навчала мене через великі синтези. Пояснювала мені, приміром, кругообіг води, що живе в трьох станах — криги, моря і хмари.

— А інших немає?

— Гадаю, що ні. Вода живе за певної температури. Коли тепло перевищує граничні межі, вона перестає бути водою.

— Помирає?

— Усе помирає, Сержіу.

— Сонце теж?

— Теж. Одного дня, у далекому майбутньому...

Наші розмови переходили завжди в польоти чистої уяви, що для мене, підлітка, та й для неї, було найбільшою втіхою.

Я назавжди відчув цю круговерть нескінченних просторів. У мене паморочилась голова від тих печальних метафізичних загадок, які я прагнув розгадати.

Я багато читав, і в п'ятнадцять років уже чудово орієнтувався в надмірній шкалі величин: від атома до галактичних об'єктів, що подають електромагнітні сигнали.

Найбільшим зачудуванням для мене був час — час, що проходить через миттєвість теперішнього в невідомість майбутнього, де нині все перебуває в потенції смерті чи народження.

— Поглянь на Сонце! Ти знаєш, що воно в мільйон разів більше з Землю? Температура на ньому сягає п'ятнадцяти мільйонів градусів. Це розріджена сфера, де зустрічаються всі відомі елементи.

Я це знав. У шістнадцять років я почувався у вченні Ейнштейна, мов риба у воді. Але не хотів виказувати, що вже перевершив свою матір у знаннях. І вона розповідала мені про триста сонячних елементів — що багатший був їхній хімічний склад, то рідкісніших. Сонце на дев'ять десятих складається з водню. За ним іде гелій. Сонце є величезним перетворювачем елементів, великою алхімічною лабораторією. І ця лабораторія займає все його осереддя — кісточку того яблука світла, таку ж велику, як цілий Юпітер! Кісточку густішого за свинець газу, де протони зі швидкістю мільйонів кілометрів за секунду повсякчас стикаються між собою. Внаслідок цього, попри взаємне електричне відштовхування, утворюється синтез протонів.

Коли ж із чотирьох протонів утворювався гелій, відбувалося дивне — кінцеве ядро гелію було легше за сполуку чотирьох первинних протонів. У термоядерному синтезі помирала матерія і народжувалась енергія. Енергія, яка передавалася повітрю, водам океану, Землі.

— Нагрівається повітря, нагрівається море, нагрівається Земля. Коли нагрівається повітря — дме вітер, нагрівшись, вода випаровується — і йде дощ. Усе, що хвилюється, живе і мислить на Землі, частково сприйнято від Сонця і трансформовано. Все є енергія. Життя є хімічна енергія. Думка — це принаймні електрична і магнітна енергія.

Так говорила моя мати, але думками сягала ще далі. Якщо у Всесвіті нічого марно не зникає і не виникає, то де тоді шукати після смерті ту енергію, що втілювалася в розмислі? Вона народжувалася на Сонці, на Землі жила, віддаючись пристрасті, а потім, помираючи, вирушала назад до Сонця, відроджена в збагаченому знанні.

Моя мати міркувала так: вода і кисень мають цикл. Цикл існує в усьому в щораз більшій спіралі. То як пояснити, що розмисел — найвищий витвір життя — не має циклу? Всесвіт убирає в себе свідомість кожної людини. Іскра від великого полум'я повертається до нього ж таки, але вже відмінною, свідомою себе, аби й велике полум'я себе пізнало.

Для моєї матері та первинна енергія, де все вже було, перш ніж бути, була така ж природна, як щойно народжена дитина. Через людину вона досягла зрілості. Людина і Бог були іскрою і вогнем.

— Для тебе починається нова спіраль,— сказала мені мати. — Я більш нічого не можу тебе навчити. Настав час спізнатися тобі з іншим навчителем. Він тобі сподобається. Ця добра й розумна людина житиме у нас.

І одного ранку для нього почали опоряджати дві великі кімнати з широкими вікнами, зверненими до оливкового гаю. Хай перед його очима відкриваються далекі простори!

Весела й збуджена, мати про все дбала сама, повсякчас залучаючи до цього й мене, питаючи поради.

По один бік мала бути спочивальня. Без розкошів. Щось подібне до монастирської келії, на його особисте прохання.

— Чи доречний буде в узголів'ї Христос? — посміюючись, питала вона. — Як гадаєш? Треба?

— А чи віруючий доктор Кабрал?

— Хіба я знаю,— розгублено відказала мати. — Не наважилась би сказати, що ні. Бачиш, Сержіу, в ньому поєднуються науковець і чернець. Він вірить, що релігія завжди проголошувала істини, які наука може довести лише сьогодні.

— Наука може довести існування Бога?

— Чом би й ні? Усе залежить від того, щб розуміти під Богом. Якщо на інших планетах існують розумні істоти, набагато розвиненіші за нас, то це цілком можливе. В Біблії мовиться про ангелів, які цілком могли бути астронавтами. Ілля знісся на небо на вогненній колісниці... Доктор Кабрал розповість тобі про все це і багато чого іншого. Але розп'яття... Потрібне воно чи ні?

Оскільки я завагався з відповіддю, вона сама ухвалила:

— Потрібне! Це ніколи не завадить.

То був прегарний виріб з чорного дерева і слонової кістки. Він лишився в узголів'ї добротного металевого ліжка з блискучими латунними бильцями, у товаристві з височенною одержною шафою, великим люстром та комодом з місткими шухлядами.

— Для його одягу задосить,— міркувала вголос мати, роззираючись довкола і виказуючи вдовolenня обставою кімнати. — Яскравий світильник на нічному столику, щоб можна було почитати... Крісло хай стоїть тут, біля каміна, бо він мерзлякуватий і завжди тушкується в шарф... Ну що ж, мені подобається! А тобі?

Більшого клопоту вимагала робоча кімната.

— Має бути затишно. Адже тут він проводитиме більшість часу.

У кімнаті був великий камін, і це добре, адже гарне вогнище сприяє творчості. Окрім того, будинок узимку був дуже холодний.

Стіни майже повністю призначалися для книжкових полиць. Письмовий стіл коло вікна, світло падає зліва. Меблі ані надто модерні, ані старосвітські... Гарнітур шкіряних крісел...

— Адже цей притулок мудреця призначений не тільки для твого навчителя. Я також заходитиму сюди посидіти.

За її настановами працював столяр. Привезено і поставлено на свої місця крісла й письменний стіл. Потім прийшов маляр.

— Непогано! — вдоволено сказала моя мати, ставши посеред кімнати. — А коли додасться все, чого ще бракує, буде зовсім чудово.

Бракувало штор на високі вікна, великого килима, вишуканих світильників, картин.

— Котра тобі подобається, Сержіу? Може, оця?

Вибрали дві: меланхолійний осінній краєвид з похмурими полями й голими деревами та зелений розмай з фіалковими хмарами, пронизаними сонячними променями.

— Отепер прекрасно!

— Бракує книжок,— заперечив я, вказуючи на порожні полиці.

— То його клопіт. Чого-чого, а книжок у нього доволі.

І справді, невдовзі почали привозити ящики, обгорнуті цератою. Вони вишикувались уподовж коридора, чекаючи на доктора Кабрала.

Нарешті він прибав.

З собою мав лише дві валізи, декілька пакунків і портфеля з паперами. Це був довгов'язий, худючий, посивілий чоловік з голубими короткозорими очима, досить наївними з вигляду.

— Сержю, це доктор Кабрал. Чоловік, гідний усілякої шани.

— Таке скажете, пані Наталіє... — заперечив він, намагаючись приховати своє потішене самолюбство. — Нічого подібного!

— Саме так. Не сперечайтесь зі мною! — І мати потягла його за руку. — Ходімо, подивитесь, чи все вам до вподоби.

Почали з кімнати.

— Це ваша чернеча келія.

Доктор Кабрал роззирався довкола, начебто вдоволений.

— То вам до смаку? — питала моя мати грубувато-веселим, але неприховано приязним тоном. — Христос вам не заважатиме?

Доктор Кабрал усміхнувся.

— Він мені завжди подобався.

Я відчув, що мати трохи розчарована. Сподівалася більшої вдячливості.

— А тепер завітаймо до вашої робітні!

Отут її було винагороджено. Доктор Кабрал спинився у дверях приголомшений. Мати, поглядаючи збоку на нього, бачила, як затремтіли його уста в зусиллі опанувати себе.

— Подобається?

Доктор Кабрал не відповів, намагаючись приховати непрохані сльози.

— Чому ви мовчите? — суворо допитувалася мати, лагідно поглядаючи на нього. — Я ж так дбала!

І тепер не обертаючись, він знічено мовив:

— Дякую!

Моя мати, теж розчулена, провадила своїм веселим насмішкуватим тоном:

— Гаразд, я допоможу вам дати раду книжкам. Хіба можна проминути нагоду покопатись у ваших скарбах? І не гадайте, що вони тільки ваші. Якщо вони потрапили в цей дім, то так само й мої. І я читатиму їх. Не думайте, що мудрість тільки ваш привілей. Готуйтеся взяти в науку й мене. Я хочу вчитися.

Доктор Кабрал, мало при звичаєній до галантності, не зразу здобувся на чемну відповідь, і моя мати зауважила:

— Аніякісінького ентузіазму, професоре!

Того дня було весело. Накульгуючи, мати шастала від ящика до ящика, виймаючи книжки, а доктор Кабрал давав свої настанови й застереження:

— Тут існує певний лад, який не можна порушувати. Почнімо з цього ящика!

Моя мати, тримаючи в руці ганчірку, жахалася:

— Яка пилюка! Давайте виб'ємо порохню з усієї цієї філософії!

— Ця філософія, пані Наталіє, має стати дійсністю в усьому світі!

— Анітрохи не сумніваюсь. Земля щораз більше божеволіє! — І заходилася читати вголос назви: — «Злиденність філософії». «Капітал», «Анти-Дюрінг»... Господи! — вигукнула вона, розвеселившись. — Скільки тут підривної літератури! Кого я прихистила в своєму домі!

Доктор Кабрал, ретельно протираючи окуляри, поважно визнав, що певний ризик справді є.

— Я готова на будь-який ризик! — запально вигукнула мати, піднісши догори руку з ганчіркою.

Але доктора Кабрала турбували не тільки проблеми поділеного між капіталізмом і комунізмом світу. Його бібліотека була багатюща на наукову й художню літературу, а найбільше його вабили математика, фізика, астрономія — усе, що висвітлювало можливе майбуття людей.

БУТИ ЩАСЛИВИМ, ДОКИ Є ЗМОГА

Моя мати знала, що доктор Кабрал давно закоханий у неї. І хоча вона не відповідала йому, як то кажуть, взаємністю, проте не приховувала своєї приязні до нього. Але вона завжди кепкувала з його полохливості. До того ж поведінка її закоханця часто викликала в неї усмішку.

Напрочуд голубі очі, короткозорі й найвні, будили в ній, як вона посміювалась, величезне бажання ошукати його. Одягався він недбало, завжди ходив з одірваними гудзиками або розпоротими полами на пальті. На додачу був дуже помисливий.

— Ну от, ви вже не в гуморі! — сміялася моя мати, відкинувшись на своєму стільці з високою спинкою. — Їжте, будьте такі ласкаві!

— Чогось не хочеться. Якщо дозволите... — І він починав з надмірною ретельністю згортати серветку, прагнучи таким чином опанувати роздратування, яке добре позначалося на його розчервонілому обличчі.

— Не дозволяю! Їжте і облиште свої примхи!

Така простацька лагідність діяла добротворно. Почуваючи себе смішним, доктор Кабрал врешті починав сміятися.

— Бачите, докторе? Я вже не можу без вашого товариства!

— Я теж. Попри ці прикрі суперечки.

— Атож. Ми потребуємо одне одного.

І завжди в ці хвилини доктор Кабрал паленів так, що це тішило й розважало мою матір.

Суперечки між ними, справді, не завжди були люб'язні. Моя мати, хоча й шанувала трудівників своїх ланів,— вона платила їм щонайкраще і ніколи нікого не карала,— була велика землевласниця, як її називали впливові люди містечка, приміром, доктор Резенде, представник Національного союзу. Лейтенант Рудольфо з Національної республіканської гвардії при зустрічі з нею пристукував закаблуками й виструнчувався. Весь той люд, вірний Новій державі, мав її за союзницю, багатирку по той же бік барикад. Ось чому присутність в її домі доктора Кабрала, добре знаного своїми комуністичними уподобаннями, викликала пересуди.

— А чи знаєте ви, що мені вже робили серйозні закиди за мою гостинність?

В його очах промайнуло занепокоєння:

— Справді? І що вам казали?

— Що ви небезпечна людина. Уявіть собі! — І мати зайшлася сміхом, немов та думка консерваторів була хтозна-якою дурницею.

Той сміх, проте, дошкуляв докторові Кабралу, якому імпонувала слава небезпечної людини. Материн сміх звучав для нього, як неприхована зневага. Він силувано всміхнувся і пояснив, що всі вже знають його як комуніста.

— Послухайте, докторе Кабрале! Я вже казала вам і ще раз скажу: ми маємо більше спільного, ніж може видатися з першого погляду. Не такий уже ви революціонер, за якого себе видаєте, а я не така реакціонерка, як мене люб'язно обзивають. Так, так, не прикидайтеся, бо саме так ви думаєте! Я не так уже й чіпляюся за свої статки. Лише кілька днів тому доктор Резенде хотів мене залучити до Національного союзу. Але я відмовилась!

— А чому, пані Наталіє? — з удаваним розумінням, що його визначав для себе як іронію, запитав доктор Кабрал. — Хто ж краще оборонить ваші статки?

Мати з енергійним жестом відрубала:

— Чи не збираєтесь ви глузувати з мене?.. Ба ні! Я не погодилась, бо вони мені не до вподоби. Окрім того, земля — це моя дідизна від часів монархії.

Прийшла республіка, та земля лишилася моєю.

— Але ж республіка не соціалістична,— зауважив доктор Кабрал.

— Атож! Атож! — І мати своїм звичаєм гордо скинула головою. — Хай буде що буде! Не такий страшний диявол, як його малюють!

— А якщо ви залишитесь без своїх статків?

Моя мати розреготалася.

— Ви справді в це вірите?

Доктор Кабрал зняв окуляри — то був порух, який завжди передував поважним відповідям,— і промовив з пафосом:

— Це історична необхідність!

— Хай так! — поблажливо погодилася мати. — Згодна. Але в цьому разі я б сама поступилася своїми землями, своїм багатством. Я не чекала б на націоналізацію. Мавши свій законний прибуток протягом багатьох років, я ніколи не чинила лихого тим, хто працював на мене. Я певна, що ніколи не погну ненависті, бо ніколи її не сіяла в моїх оливкових гаях. Я вірую в гуманізм.

Не вірю, що мене переслідуватимуть лише за те, що я належу, і то не з моєї вини, до привілейованого класу, в якому народилася. Як не вірю й тому, ніби мене відштовхнуть, якщо я щиро зголошуся співпрацювати з новою владою.

— То чому ж ви досі цього не зробили, пані Наталіє? — лукаво спитав доктор Кабрал, немов знав, як важко на це відповісти.

— Я можу це зробити. А що — вже відбулася революція?

— Ні. Але хто вам заважає пристати до комуністичної партії?!

— Докторе Кабрале! — з якоюсь зловтіхою відказала моя мати. — Дарма ви мене дражните. Ви змушуєте мене бути лихою до вас. Що ж, нарікайте на себе. Ви самі винні. Скажіть мені, докторе, чому ви не боретеся за свої ідеали? Дехто це робить. Дехто ризикує свободою і життям.

Доктор Кабрал опустил очі. Чому, справді, вся його революційна діяльність обмежувалась читанням книжок, придбаних наїздами у Лісабоні в одного приятеля, що працював у книгарні й приберігав їх для нього. Ті покупки робилися з великою конспірацією, немов довкола нишпорили всі агенти ПІДЕ¹. На своє виправдання він мав вагомий аргумент, яким завжди намагався змусити замовкнути мою матір. Він таки справді брав скромну участь у підтриманні кандидатури Нортон де Матоса на президента республіки. За це його звільнили з посади викладача ліцею. Але це не вийшло йому на зло. Він був майже вдячний. Це слугувало йому за диплом антифашиста. Адже він теж зазнав утисків. Водночас вирішилося само собою те, що давно вже було предметом його вагань. Тепер він міг цілковито присвятити себе науковим студіям, живучи з прибуткових житлових будинків, що їх мав у Лісабоні.

— Як бачите, докторе Кабрале, ми не такі вже й різні! Ви теж живете зі своїх прибутків, без яких не влаштували б життя, яке вам найбільше до смаку. Ми з одного класу, хочете ви того чи ні.

Мій учитель не погоджувався, хоча й не без вагань. Його ідеї...

— Які там ідеї! — нетерпляче сіпалася моя мати. — Які ідеї? Ми навіть мислимо однаково. Атож, докторе, — усміхалася вона, відкидаючи назад голову — жест, якого він дуже боявся, бо в цю мить розкривалася вся материна врода. — І якби ви побачили той свій комунізм, який вам, кажете, так до вподоби, то, можливо, не почувалися б таким щасливим. Мабуть, ви не змогли б жити так, як тепер. Від вас зажадали б, і з цілковитими підставами, активності, а ви не є людиною дії, народженою для боротьби. Ви не загаялись би сказати собі, що це не ваша революція. Адже ви бачите все і всіх так, як вам хотілося б, а не так, як воно є в дійсності. Де завгодно, за будь-якого режиму неминучим є змагання. Одні сильніші за інших, і хто має силу, застосовує її. За комунізму теж будуть кар'єристи, які не заважаються відтрити інших. Ви подивитесь на все це з боєм і скажете, зітхнувши, що це ще не ваша революція. Ви дуже добре знаєте, що це правда. Знаєте чудово, що революції привабливі, доки вони не перемагають. Таким чином, попри визначення мого класу, що є також і вашим, як приреченого на пекло історії, ви користуєтеся собі своїми привілеями. Оце і є правда!

Такі розмови повторювались. Це була давня суперечка. Заходила знову й знову з більшою чи меншою затятістю, і частенько доктор Кабрал зазнавав поразки. Він одсовував од себе тарілку, відмовляючись їсти.

— Зробіть ласку, їжте!

— Я повертаюсь до себе додому, де мене ніхто не ображатиме!

— Ніхто нікуди не повертається, бо я вас не ображала, — відказувала моя мати материнським тоном, немов дорікаючи йому за дитинність. — Доктор уже не може без мене, а я, караючись за свої гріхи, вже не можу жити без нього.

Твердження, ніби моя мати не змогла б жити без нього, справляло докторові велику приємність, і він потішено усміхався.

— Їжте! Смаження дуже добра.

— Чудова! — potwierджував доктор Кабрал так, наче хтось намагався переконати його в супротивному.

Суперечка на цьому вичерпувалася.

¹ Таємна політична поліція Португалії за часів фашистської диктатури Салазара.

Переконавшись, що його присутність у цьому домі бажана, конформувавшись із класовим суспільством, яке насправді його не кривдило, і не чекаючи вже революції як видатної події в своєму житті, доктор Кабрал облаштувався для вимріяної праці. Він поклав собі спокійно й щасливо вікувати побіля моєї матері, якій так і не наважився освідчитися в коханні. Але його задовольняла її близькість.

Доктор Кабрал піднімався дуже рано і робив гімнастику. Швидкою ходою обходив маєток, струнячись, мов солдат на параді. Потім переходив на біг, глибоко дихаючи і тріпочучи руками, як птах крилами перед зльотом, або ж карбував крок, високо підносячи коліна, що, як він казав, було чудовою вправою проти лінощів шлунка. Потому рішуче переходив на класичний біг до брами маєтку, брався через сосняк до чагарів, пробігаючи чимдуж п'ять ранкових кілометрів з метою спалити підступний холестерин, що скупчується в артеріях і зненацька вбиває людину через інфаркт міокарду. Посеред маршруту спускався крутою стежкою до автостради, піднімався на пагорб і чекав там сходу сонця.

Додому повертався повільніше, щодва кроки вдихаючи, щотри — видихаючи, вбираючи в легені життєдайний сосновий бальзам. Швидкою ходою поминав маєткову браму, енергійно жестикулюючи й весело озиваючись до селян, що вітали його зі сміхом у поглядах. Удома наставала черга холодного душу задля активізації кровообігу, посилюваного грубим шорстким рушником, аж мало шкіра не диміла. Після цього — легкий сніданок, ще один його ритуал, хитромудра суміш здорових харчових принципів — вівсяні пластівці, меляса з цукрової тростини, багатюща на магній та інші речовини, що гарантують довголіття.

Але щодо цього ритуалу чинився серйозний переступ. Доктор Кабрал палив. Клята сигарета, що її ніяк не вдавалося спекатись! Він перепробував геть усе — тисячі хитрощів. Фіксував кількість випалюваних щодня цигарок, але завжди порушував власні правила. Палив, послуговуючись і простими, і вдосконаленими мундштуками, що затримували своїми новітніми фільтрами весь нікотин і смоли. Запроторював пачку з сигаретами якнайдалі, щоб не мати її напихваті. І все намарне...

— Я не можу більше! Мушу викурити сигарету!

— Пам'ятайте про рак легенів, докторе!

— Та знаю! Хаи йому чорі!

Іноді нищив запаси тютюну, а вже за дві години метався у більшому розпачі, ніж спраглий води мандрівник у пустелі, порпаючись у попільничках, у кишенях піджака...

Його виручала моя мати, що не кидала палити.

— Що я матиму за одну сигарету, докторе Кабрале?

— Душу!

— Я так багато не прошу!

— А що ви просите? Кажіть, пані Наталіє!

Мати усміхалася на ту запальність, добре розуміючи прихований у його словах натяк.

— Я нічого у вас не прошу, мій друже. Ось сигарети.

Доктор Кабрал жадібно випалював поспіль дві сигарети, журно позираючи на мою матір, яка не хотіла прийняти його душу і вдавала, ніби не помічає його закоханості.

Але вона його не уникала. Навпаки, щораз довше засиджувалася в його робочій кімнаті. Сідала в крісло біля каміна з книжкою в руках. Досить їй було підвестись, як...

— Куди це ви зібралися?

Вона холодно і теж визивно відказувала:

— А хіба що?

Доктор Кабрал відповідав з незграбною галантністю, що він не може без неї працювати або що вона його надихає.

— Яка дурниця! — відказувала мати, невдоволено стиснувши вуста.

Доктор Кабрал смутнів і видавався таким скривдженим, що вона тут-таки ласкаво усміхалась до нього.

— Ваша натхненниця вже повертається.

Вона знов сідала на своє місце й бралася до читання або заводила з доктором якусь розмову. Часто-густо вони залишалися самі, бо в мене був свій кабінет. Вони справді не могли вже одне без одного.

Отак воно й тривало. Моя мати вдавала, ніби не помічає докторового боязкого кохання, а він, уже змирившись з тією байдужістю, збавляв час у трудах, щоденно ходив зустрічати схід сонця, бунтував проти тютюну, свято вірував у дістичне харчування.

Він вірив, що йогурт сприяє довголіттю. Десь вичитав, що чабани споживають кисляк, завдяки якому живуть за сто років. Але налягав також на цибулю, часник, сирі овочі, додержуючи всіх рекомендацій природничих і біологічних часописів, що їх передплачував.

Він вірив, що люди помирають од переїдання, що неправильне харчування є великим злочином проти природи, що рак та інші недуги остаточно зникнуть, коли люди ставитимуться до харчування як до науки.

Але він не зневажав розкішні домашні обіди. Щоправда, від вечері мужньо відмовлявся — лише вівсяні пластівці та мед, в який теж безоглядно вірив.

От тільки тютюном він і далі журився, немов гріхом.

— Я вільний! Нарешті!

Так він вигукував, збунтувавшись і швиргаючи у вікно сигарети. Потім, щоб зміцнити волю, повторював, блукаючи будинком:

— Я кинув палити!

Коли моя мати недовіжливо посміхалася, він войовниче нападав:

— Ви не вірите?

— Хіба я що кажу? Звичайно, вірю.

— Цього разу вже насправді! — переможно усміхався він.

Але минало кілька годин, і доктор Кабрал занепадав духом. Сидячи за письмовим столом, він не торкався своїх паперів.

— Хто тут порпався? Що за манія порядкувати! Хай собі буде пил! Книжки не скаржаться!

Він розлючено шарпав шухляди, скидав спересердя на підлогу книжки, аж поки зрештою знаходив те, що шукав.

— Знайшли, докторе Кабрале?

— Знайшов, знайшов! — невдоволено й присоромлено бурчав він. Моя мати спокійнісінько палила.

— Вам не пропоную. Ви ж бо не палите!

Доктор Кабрал довго кріпився, але зрештою зривався.

— Так, я не палю, чорт мене забирай! Та дайте ж мені сигарету!

Моя мати чемно простягала йому пачку.

— Прошу, докторе! Якщо ваша ласка!

— Гарзд. Я вже бачу, що кину палити лиш тоді, коли й ви це зробите.

— Он як? А чи варто?

— Авжеж, варто! Це отрута.

— Докторе, — відказувала мати урочисто й сумно. — З отрутами чи без них — все одно помирати.

— Палячи, помремо раніше.

— Хто знає!

І западала меланхолійна мовчанка, бо думка про смерть їх неабияк засмучувала.

Але в домашньому затишку, в утіхах плідної праці смуток смерті розвіювався. Доктор Кабрал облягався з почуттям виконаного обов'язку, і сон його був спокійний.

Частенько, перериваючи роботу, він відкидався на стільці, тішачись легкою втомою. У нього вихоплювалося:

— Цих років щастя в нас уже ніхто не відбере!

Моя мати зітхала:

— Ваша правда. Тож будьмо щасливими, поки це можливо!

НАЙЛІПША З УСІХ РОДИН

— Я щаслива людина! — примовляв доктор Кабрал, коли йому добре працювалося. Поклавши окуляри на стіл, він піднімав угору затерплі після кількогодінного сидіння над паперами руки.

Закінчивши розділ, озивався до своєї матері:

— Не люблю хвалитися, але певний, що добре опрацював тему,— і переможно помахував списаними аркушами. — Хочете почитати?

Але мати, замислена й заклопотана, не чула його. Вона вже відала про недугу, що могла її вбити. Напередодні показувалася докторові Крушу.

— Ваше серце, ласкава пані, певне, багато кохало.

— Навпаки, докторе Круше,— удавано жалібно скаржилась вона. — Не кохало, як йому належалося. То з ним кепські справи?

Зауваживши, що бити на сполох, може, й не варто, доктор Круш вважав доконечним установити їй серцевий стимулятор. З ним мати могла б жити ще багато років і навіть дати серцю нові шанси кохати.

— А якщо цього не зробити?

Тоді, рано чи пізно, їй загрожує криза Стокса-Адамса, що може спричинити смерть.

Матері важко було уявити себе залежною від якоїсь, як вона казала, машинки, хоч би й електронної.

— Найважливіше — це жити, ласкава пані!

І коли ж вона має підлягти такій інплантації?

Якнайскорше! Доктор Круш брався зробити все сам. Це легка операція. Навіть не потребує загальної анестезії. Якихось два тижні в лікарні — і повернення додому готовою для цілком нормального життя.

— Ми повернемося до цієї розмови, докторе.

— Але не зволікайте!

— Мені не віриться, що все аж так кепсько...

Вона саме міркувала про це і недочула, що доктор Кабрал пропонував їй прочитати свій черговий, як він вважав, талановито написаний розділ.

— Про що ви думаєте?

— Про Сержіу,— сказала неправду моя мати.

Вони перед цим справді говорили про мене, її дещо непокоїла моя освіта і коло читання. У свої двадцять років я перечитав усю бібліотеку доктора Кабрала.

— Сержіу, від надмірного читання зрештою псується зір. Знання — це чудово, але є дещо, чого ти не знаєш, а це теж життя.

— Про що це ви?

— Про кохання, мій сину! Про кохання!

Отакої! Я ще не почував потреби кохати. Я читав, студіював, їздив верхи і вкладався спати такий стомлений, що провалювався в забуття, навіть не пам'ятаючи снів.

— Ви теж кохаєте?

Вона слугувала мені за взірць. Їй давно минуло п'ятдесят, але її врода досі не зів'яла, оскільки кохання, здавалося, мало важило в її житті. Саме тому я вважав кохання за щось зайве й пусте, за надокучливе й небажане почуття, без якого можна чудово обійтися, як моя мати.

— Хто знає, Сержіу...

— Як то?

— Не треба сміятися.

Сміятися, справді, не випадало.

Моя мати задумала вирядити мене з дому. Їй здавалося, що для мене буде краще поподорожувати або вступити до університету, де дівчата, мої колеги, відразу б створили для мене сприятливі кохання умови.

Доктор Кабрал не поділяв її занепокоєння і починав розводитись про невисокий рівень освіти в Португалії. Він не радив. Сам він, щоправда, вчився, але якби знову мусив вступати, то мав би дуже великі сумніви...

— Але освіта...

— Що «освіта»?

- Відчиняє багато дверей.
- Ви так гадаєте?
- А якщо податися за кордон?
- Хто знає...
- Щось я не бачу у вас великого ентузіазму, докторе.
- Атож.
- Може, ви запропонуєте щось інше?
- Але що? Я не бачу жодної потреби кудись його відправляти.
- Але бачу я!
- Яку?
- У свої двадцять років він досі не закохувався.

Доктор Кабрал на це лише засміявся.

- Без цього не можна, друже мій.
- Пані Наталіє,— з великою переконаністю мовив він. — Кохання не потребує, щоб його прикликали. Воно приходить, коли його найменше чекають. Зітхнувши, доктор Кабрал додав, щоб уникнути слизької теми:
- Якщо я не помиляюсь, усе ваше майно одного дня відійде до Сержіу.
- Я не маю інших спадкоємців.
- Тоді чому ви так переймаєтесь його освітою? Я знаю, що Сержіу воліє лишитися тут.

- І доктор теж цього воліє.
- Так сам, як і пані Наталія!
- Так, для мене розлука була б нелегка. Він мені став за рідного сина, якого я ніколи не мала.
- А я неначе став батьком — радість, про яку вже й не мріяв.
- А чи не буде це виявом нашого егоїзму?
- Так.
- Але ж, якщо ви пам'ятаєте,— усміхнулася моя мати, знаючи, що ризикує викликати політичну дискусію,— будучи багатою людиною, я не маю великого майбутнього... А якщо не маю я, то чи матиме його Сержіу?
- До того часу багато води сплыве.
- І так само спливатиме для Сержіу?

Доктор Кабрал зітхнув. Так, спливатиме для Сержіу і його дітей, а можливо, й онуків.

Моя мати даремно боялася. Політична дискусія не спалахнула, і вона навіть перейнялася зажурою доктора Кабрала.

- Ви мене заспокоїли. А то були налякали.
- Я вас ніколи не лякаю. Ви знаєте це незгірш за мене.
- То чому ми сперечаємося про те, чого ми за життя не спізнаємо?
- Маєте слухність. Тож подбаймо про нашого сина!
- Ми одна родина.
- Краща за всі інші. Бо нас еднають не вимушені кривні зв'язки, а вільний вибір.
- Тож будьмо щасливими, поки це можливо!

ТОЙ, ЩО СТАВ ЗА СИНА

— Я щаслива людина! — усе похвалявся доктор Кабрал.

Моя мати мала якесь передчуття. Невже він такий щасливий попри те, що вона не спромоглася відповісти на його кохання взаємністю?

- Цілком щаслива, докторе Кабрале?
- Хіба таке буває, пані Наталіє?
- То чого вам бракує? Кохання?

Доктор Кабрал зашарівся й відвів очі.

— Ну, ну, мій друже, дивіться на мене! Час уже нам поговорити по щирості.

- Я б волів не робити цього.
- Ви боїтеся!
- Так, він боявся.

— Будьте мужні! — усміхнулася моя мати. — Можливо, те, що я скажу, не буде вам неприємне.

— Не знаю, Наталіє,— доктор Кабрал виказував усі симптоми переляку.

— Я поставлю вам одне запитання, Жоау Мануеле. Адже таке ваше ім'я, правда?

Так, його хрещене ім'я — Жоау Мануел де Соуса Кабрал.

— Минуло вже шість років, а ми тільки тепер почали звертатися одне до одного, як то годиться,— сумовито мовила моя мати.

— Але Наталія завжди така гонориста...

— А Жоау Мануел завжди такий поважний...

Такий великовчений і такий полохливий! Ні, сміялася моя мати, такий сміливість не є головною рисою його вдачі.

— І ніколи не була,— зітхнув доктор Кабрал.

Це завжди дошкуляло йому. Інші, куди менш достойні, домагалися того, чого він прагнув, а йому лишалося тільки досадувати, ремствувати й нарікати, називаючи опортуністами зухваліших за нього.

— Мені це відомо,— лагідно мовила моя мати. — Тому й запитую вас, чи кохаєте ви мене, Жоау Мануеле?

— Так. Ви самі це добре знаєте,— промимрив доктор Кабрал, опустивши очі.

— Звідки мені знати? Хіба ви коли казали мені про це?

— Жінка, коли її кохають, добре це знає,— одказав він ображено.

Тоді моя мати твердо й чітко призналася, що теж його кохає.

Доктор Кабрал геть розгубився. Він не знав, що тепер робити, і картав себе за нерішучість.

— Мене? Мене? — перепитував з недовірою, намагаючись виграти час.

Невже він вважає себе геть позбавленим чару і не вартим кохання? Моя мати всміхнулася, і доктор Кабрал зрозумів, зазирнувши їй у вічі: вона здогадувалася, що з ним діється.

— Наталіє... — Його обличчя прибрало такого сумного виразу, що моїй матері він видався прекрасним. — Саме це я завжди почував. Я несміливий. Ніколи не вмів освідчуватись у коханні. Тільки намірюся щось сказати — і нараз мене бере страх видатися смішним.

— І тепер, почувши таке від мене, навіть не знаєте, що робити: чи взяти мене за руку, чи поцілувати... Адже так, Жоау Мануеле?

Так, заходився знічено й багатослівно виправдовуватись доктор Кабрал. Чим це пояснити? А тим, що якби він помітив в ній бодай легку ознаку невдоволення, це завдало б йому такого болю, такого нестерпного болю, що...

— Знаю, я здогадувалася про це. Мені самій коштувало великих зусиль боротися з собою і, не знаючи, як діяти, я зрештою вирішила — хай буде як є! Ось причина, Жоау Мануеле, чому я ніколи вас не захочувала.

Обоє вони підвелися зі своїх місць і стояли тепер, дивлячись одне одному у вічі. Моя мати підняла руки й поклала йому на плечі.

— Отже, Жоау Мануеле, залишмо все, як було? Чи щось має впливати з нашого взаємного освідчення? Шлюб? Чи маємо стати коханцями? Ми вже в літах, Жоау Мануеле. Мені за п'ятдесят, а моєму коханому професорові ось-ось шістдесят. Час палких почуттів уже минувся. — Мати силувано засміялася. — Хай же буде як було! А то ми можемо далеко зайти і зіпсувати все те прекрасне, що маємо нині.

— Можливо, ви маєте слухність,— промимрив доктор Кабрал з полегкістю, яку йому принесли слова моєї матері.

— Так, я маю слухність. Гай-гай, мій друже! Спільне ліжко, ранкове прокидання, нездужання... Оця моя така потворна нога...

— Та що ви, їй-право, пані Наталіє!

Так, так, вона справді потворна, і їй було б нестерпно, якби хтось іще це бачив.

— Наталіє, ви досі приваблива жінка!

Нарешті! Моя мати засміялася, тамуючи розчуленість. Нарешті вона діждалася компліменту від велемудрого професора, компліменту, сказаного незумисне, щиро.

— Мені приємно почути це від вас, докторе!

Але на цьому їм треба зупинитися. Досить з них і сьогоднішнього щастя. Бо вона має передчуття, що їм уже не довго жити.

— Що ви таке кажете, Наталіє! Ми ще молоді, нам ще жити та жити. І вести довгі розмови в цій кімнаті. До того ж у нас є Сержіу.

— Наш син!..

Але смерть...

СМЕРТЬ — ЦЕ НЕВПИННА МАШИНА

Доктор Кабрал, прагнучи подовжити своє життя, кинув нарешті палити. На цей раз остаточно. Поразка його волі була б уже ганебною.

— Та паліть, Жоау Мануеле!

Життя таке коротке, таке нетривке, що матері здавалося марним це насильство над собою.

— Наталіє; це питання самоповаги!

Але брак тютюну завжди робив його агресивним і дратівливим, ладним спалахнути з будь-якого приводу.

Того ранку, як звикле прогулюючись сосняком, він на повні груди вдихав цілюще повітря і переконував себе:

— Це нелегко, але я справді почуваюся краще. Яке запашне повітря! Це справді на користь!

Він уже наближався до автостради, до якої вела стежка між кущами. По той бік дороги височів пагорб. Там, сівши на кам'яну брилу, він звичайно чекав сходу сонця. Кожного ранку доктор Кабрал звертався до нього:

— Я знову бачу, як ти народжуєшся. Ще один раз — менше на один раз. Але хай це буде не останній!

То була його молитва. Він вірив у неї. Таким чином немов закликав смерть.

Сонце було життям, але, щоб добутися до нього, треба було перетнути автостраду, якою мчали смертоносні машини, і одна з них добре знала доктора Кабрала. Вона належала якійсь газеті і проїздила там щоранку.

Та машина навіювала йому жах. Він ніколи не переходив дорогу, перш ніж вона проїде. Протягом багатьох років доктор Кабрал не порушував заведеного для самого себе правила. Він майже достеменно знав час — плюс чи мінус хвилина. Коли вона барилася, він непокоївся й не наважувався переходити автостраду. Але в такому разі він не встиг би на своє побачення із сонцем, щоб виголосити свою молитву — заклинання смерті.

За шість років водій машини добре запримітив того худорлявого чоловіка, що мав звичку сидіти на брилі над автострадою, звисивши цибаті ноги. Машина звичайно застережно сигналізувала на закруті дороги, а доктор Кабрал гадав, що то до нього, і на знак вітання піднімав руку, приказуючи:

— Ходи собі, смерте!

Тепер він міг іти на побачення із сонцем. Так, доктор Кабрал боявся тієї машини і непередбаченого. Одного загайного чи покvapливого кроку, виграшу чи втрати якоїсь хвилі вистачило б для зіткнення двох траєкторій — його і машини.

Того ранку його дратував брак тютюну, тож, простуючи сягнистою ходою через сосняк, він, аби дати вихід гнівові, підбивав носачами своїх грубих шкіряних чобіт, зашнурованих поверх тренувальних штанів, сухе галуззя й камінці.

На краєчку крутого схилу застигла в рівновазі суха соснова шишка.

— Зараз тільки захурчиш!

Доктор Кабрал заніс назад ногу, щоб копнути її якнайду́жче, але, перш ніж чобіт торкнувся її, шишка скотилася вниз. Сила удару, яку він намірявся докласти, не натрапивши на опір, позбавила його рівноваги. Щоб не впасти, доктор мусив побігти схилом униз, гукаючи до самого себе:

— Спинися ж, чоловіче! Спинися!

Спритно обминаючи розкидане довкола каміння, доктор Кабрал думав тільки про те, щоб пристати.

— Гальмууй!

Але це йому не вдалося, і він вихопився на автостраду. Аж тоді, напруживши литки, нарешті спинився. Але тієї ж миті де не взялася машина. Від удару він пролетів, як ганчір'яна лялька, на кілька метрів уперед і ляпнувсь мов якась річ. Його поза вже не була позою живої людини.

Машина з гуркотом зупинилась, гойднувшись на ресорах. Сонце ще не народилося для зустрічі, на якій докторові Кабралу вже не судилося побувати. З машини вискочив чоловік у шкірянці, підбіг до тіла, що лежало поперек автостради, і на кілька хвиль застиг, роздивляючись його і несамохить поляскуючи долонями по стегнах.

Він похопився до машини, але нараз зупинивсь і почав гамселити, немов вередлива дитина, по капоту, примовляючи:

— Де взявся на мою голову цей причинний? Дідько б його забрав! Віддав кінці, чортова сутана!

Ще кілька хвиль він стояв, спершись ліктями на капот і вагаючись.

— Я не можу залишити його тут. Це буде ще гірше.

Відчинивши задні дверцята, він повернувся до непорушного тіла, рішуче нахилився над ним і навіщось випростав йому ноги.

— А може, він ще живий? — Поклав руку на серце, потім помацав пульс. — Вже не б'ється. Струна обірвалася!

Підхопивши однією рукою під спину, другою — попід коліна, водій підняв тіло й поніс до машини.

— А ти легший, ніж мені здавалося!

Поклавши труп на стос газет, він сів за кермо і рушив у напрямку до міста, до відділка поліції, щоб повідомити про нещасливий випадок.

Перед полуднем померла пані Наталія.

Занепокоєна відсутністю доктора Кабрала, вона цілісінкрий ранок не відходила від телефону. Дізнавшись нарешті про те, що сталося, знепритомніла перший раз.

Невдовзі з'явився доктор Круш.

— Ох, жінки! Ці вперті жінки!

Вона знову непритомніла, серцевий ритм падав.

— Несімо її до машини! Хутчіш!

Вирішили їхати машиною своєї матері — просторішою й потужнішою.

— Сідай за кермо! — наказав доктор Круш. — Я мушу бути коло неї.

Ставши навколішки поміж сидіннями, він робив їй штучне дихання.

Моя мати приходила до тьми і за хвилину знов непритомніла. Коли її очі прибирали свідомого виразу, вона ледь чутно шепотіла:

— Жива я вже не доїду...

— Помовчте!

— Смерть повертається вдруге! — не вгавала моя мати.

Я чув натужний віддих лікаря, що масажував їй серце.

— Встигнемо, докторе?

— Правуй своїм ридваном і мовчи!

Я надав швидкості, раз у раз сигналячи, сам гаразд не відаючи навіщо, адже автострада була пустельна.

— Лихо та й годі з цими жінками! — І до мене: — А ти мовчи! Тільки я можу говорити! Вона мені подобається! Я не раз її застерігав! О! Приходить до тьми... Нарешті!

— Я не знала, що буде так... — Мати кволо усміхнулася. — Якби знала, то так би не боялася. Це легко... Смерть не...

Вона знову впала в забуття, а доктор Круш ніяк не міг упоратися з її глухо скроєною на грудях сукнею.

— Ці клятві дамські лахи! Прокляття! Порвав... Гай-гай, які груди! Як у дівчини! Оживай, жінко! Оживай! — благав він, і далі роблячи масаж. — Хай навіть я тобі зламаю ребра, бідолашна! Трудись, голубонько! Ну ж бо, серце, бийся, бийся! Треба додержатись до лікарні.

Але воно вже не билося й не хотіло битись, і доктор Круш зрештою змирився. Погладив материні коси.

— Вперта жінка! Ти бачиш? Бачиш, до чого призвела твоя впертість?

Потім, притулившись чолом до шиби, він коротко, судомно схлипнув.

А я, вчепившись у кермо, все надавав швидкості й без упину сигналив.

— Годі тобі! — закричав доктор Круш. — Чи ти хочеш і мене угробити?

Вже по всьому!

Минуло кілька секунд, перш ніж до мене дійшло. Аж тоді я зупинив машину край дороги і обернувся. Мати лежала на задньому сидінні, закинувши назад голову, в розірваній на грудях сукні. Розплющені очі дивилися на мене.

— Закрийте їй очі, докторе Круше!

— Зараз, — м'яко відповів лікар.

Він опустив їй повіки й дбайливо поправив на грудях сукню. Потім, побачивши, що я ткнувся головою в кермо, повернувся до свого брутального тону:

— Вилазь звідтіля! Машину поведу я!

Але коли я зіп'явся на ноги й вийшов на дорогу, то відчув, що не годен сісти в машину. І пішов, сам не тямлячи куди. За спиною почув голос доктора Круша:

— Ти що? От біда! Йди сюди, хлопче!

Я й не думав вертатися.

— Ну й біс із тобою! Роби як знаєш!

Приголомшений, навіть не в силі плакати, я навч бачив свою матір, її порвану сукню, білі-білісінькі груди з темними виноградинами... Відганяв з-перед очей її образ, але це мені не вдавалося. До смерті мені бачити її такою! Так само як оті напіврозплющені очі із заковченими під повіки зіницями, уста, розтулені для останнього вдиху чи видиху...

Десь далеко гавкав собака, скрипіла помпа, якась чорна проти світла постать перекинулась над колодязем, зграйка горобців дзьобала коров'ячий кіз'як на дорозі... Все те нестерпно безглузде! Моя мати померла, а на поверхні вод життя — нічого! Анічогісінько! Бовкнув камінь, і навіть кола не розійшлися!

— Я не повернуся додому! — І щораз швидше подався дорогою, повторюючи: — Не вернусь! Ніколи не повернусь!

ОФІРНА ЛАНКА

Ставши спадкоємцем пані Наталії, а також доктора Кабрала, Сержію придбав неподалік од мене будинок, щоб знову взятися до студій і лектури.

Життя вів невибагливе. По обіді оббігав книгарні, де його вже знали як справжнього книжника. Обідав чи вечеряв у першому-ліпшому ресторані. Ще він узяв за звичку вибиратися пішки за місто — без певної мети, але не надто далеко. Вподобавши мальовничу місцину, сідав край дороги в затінку дерев з книжкою в руках.

Час від часу Сержію навідувався на містечковий цвинтар до склепу, де бік о бік лежали його батьки. Так він їх називав. Повертаючись до Лісабона, завжди проходив через масткову браму — узвичаєним вранішнім маршрутом доктора Кабрала на зустріч із сонцем. Двома кілометрами далі померла пані Наталія.

Ті відвідини, казав Сержію, додавали йому снаги, не давали забувати про смерть і про завдання, яке він собі поклав. Тепер предметом його захоплення стали релігії.

У Лісабоні він, за його власним визнанням, мав лиш одного друга. Це був я. Повсякчас наструнчений, він намагався поділити зі мною свій смуток. Його переслідував той самий жах, якого вже зазнав у юності.

— Мені завжди товаришить смерть.

І справді, здавалося, вона полишила карби на його житті: самогубство матері та рак пані Іносенсії, що затьмарили йому отрочтво, і нарешті — день подвійно трагічний...

— Доходжу думки, що ці смерті були необхідні для того, аби сповнилося те, що має сповнитися.

Я прискіпався до нього, жадаючи пояснення, але Сержію стомлено відникувався:

— Забудь, що я тобі казав. Це все пусте!

Але раз у раз повертався до розмов про смерть.

— Одного дня псується якась деталька, і машина зупиняється. Буває, що пружина витримує і затягує агонію з невідворотністю смерті до ночі. Коли ж псується враз, то все швидко закінчується. Те саме діється в органічних клітинах, що перетравлюють ще живу речовину. Деяка якісна трансформація, заподіяна смертю, змінює, руйнуючи, ліпопротеїнову мембрану лізосом. Усі ферменти в них вивільнюються, мов вершники Апокаліпсису.

Сержію вдавалося до докладного опису розкладу тіла. Як воно розпухає, як шлункові бактерії чинять руйнацію...

Помічаючи в його очах гарячковий блиск — передвістя страху, я перепиняв його:

— Годі!

Іноді я заставав його у млявій апатії. Навіть голос його ставав тягучим і байдужим.

— Немає більшого страждання, ніж думання!

І розповідав мені: того дня за сусіднім столиком смерть знову нагадала про себе. Йшлося про якогось чоловіка.

«Знаєш, хто помер? Густаву!» — «Густаву? Ще кілька днів тому я його бачив!» — «Помер... Їхав у таксі, почув себе зле. Попросив ще водія, щоб той відвіз його до лікарні, але дорогою помер». — «Густаву! Ще кілька днів тому я розмовляв з ним!»

— У мене раптом запаморочилась голова від усвідомлення, що якогось чудового дня відбудеться подібна розмова, якої я не почую. «Знаєш, хто помер? Сержію!» Я! І мене більше не буде. Де ж тоді дінеться цей біль бути людиною і усвідомлення того, що мушиш померти?..

Найобурливіше знати, що кінець кінцем смерть буде здолано, але він, Сержію, не підніметься довгою драбиною, що веде від дерева науки до дерева життя, і не зірве ніколи його плоду.

— Ми є офірна ланка! Саме в смерті — істинна збратаність людей. У борні проти неї! — Але то не буде наша перемога, вона випаде тим, хто прийде після нас. І я почуваюсь, мов рокований на смерть, помираючи упевнений в майбутньому безсмерті. Ця думка повсякчас мене переслідує.

Напередодні, вибравшись на автомобілі за місто, він звернув на якусь бічну дорогу й натрапив на невеличкий цвинтар на вершині пагорба. Білий мур довкола темних силуетів кипарисів знову спричинив добре знайоме йому запаморочення. Довелося з'їхати на узбіччя, і він ткнувся головою в кермо, тіпаючись усім тілом.

Одного дня, можливо, вже невдовзі, комусь сяє така сама думка. Усе буде схоже, з тією лише різницею, що то не він буде думати. Він, Сержію, буде по той бік муру, в землі.

Смуток не полишав його. Вночі він прокидався, обливаючись потом, мов у пропасниці.

— Я мушу знайти релігію, в яку зможу повірити!

МОЯ МАТИ — ВОДА, МІЙ БАТЬКО — СОНЦЕ

Сержію створив релігію — єдину, яку може прийняти сьогочасне людство. Це теонаукова космогонія.

Реальність можна пізнати лише душею — якщо вживати відомий усім релігіям термін. Приймавши матерію та енергію як реверсію й анверсію Реальності, таке тлумачення душі могло б стати науково прийнятним.

Сержію захопився вивченням різних віровчень. У світлі новітніх наукових здобутків він схилився до думки, що релігійні тези й догми є істинними, віддзеркаленням правди, яку людина завжди знала підсвідомо і яка через науку доноситься на освітлений кін свідомості.

— Чи достеменно знає медицина, як функціонують органи і залози? Досі ні! Але наша ігноранція не заважає їм виділяти гормони! Те ж саме відбувається і з знанням, що міститься в нас. Воно не перестає існувати від того, що не

усвідомлюється нами і не проявляється в нас. Це знання народжується разом з нами.

Я висловлював свої сумніви, і Сержію вкидався в довгі пояснення.

Антиномії мають тенденцію зникати. Гегель довів неспроможність давньої суперечки між матеріалістами й ідеалістами. Ейнштейн встановив тотожність матерії та енергії. Те саме відбувалося в біології. Ламарк і Дарвін були однастайні щодо еволюції якнайширшої амплітуди. Тейяр де Шарден розгледів у філософії єдність фізики і космогонії. Адже, наближаючись до Реальності, різні науки сходилися, мов спиці одного колеса у своїй осі. Ейнштейн казав: «Найдивовижніше у Всесвіті не те, що він зрозумілий, а те, що може бути зрозумілий». І справді прекрасним, твердив Сержію, було те, що може виникнути гармонійно і пов'язано. Ця пов'язаність і гармонія надавала гармонії та пов'язаності між здатною до пізнання Людиною і Всесвітом в його потенції дозволити проникнути в нього через знання. Цією гармонією є пов'язаність, яка має проявитись між спричинювачем і спричиненим, де започатковується і триває трансформація одного в друге. В Людині — спричиненому міститься її спричинювач — Усесвіт, і можливість пізнати Всесвіт є, зрештою, можливістю Людини пізнати саму себе.

Сержію говорив про Гермеса, про його велику аксіому:

— Те, що зверху, однакове з тим, що внизу.

Він також пророкував часи, коли Земля виконає своє космічне призначення.

Людство є якісною трансформацією Реальності, вістрям списа еволюції в прогресі. Своєю суттю воно не різниться від Реальності. Наділений свідомістю мезотрон, наблизившись до Землі, мав би велику трудність, навіть не годен був би розрізнити в безлічі часток, де гідросфера, де біосфера чи атмосфера... Для мезотрона Земля з усіма її різноманітними реальностями є лише галактичним пилом, розсіяним у менш густому галактичному пилі. Це й Реальність, яку становимо ми. У цій кав'ярні чи могли б філіжанка і блюдце розрізнити мою руку? Де були б для мезотрона мої пальці, сухожилля, кістки і кров? Або, приміром, волокна паперу цієї книжки і фарба, якою надруковано її текст? Мезотрон нічого не розрізнув би. Він прошмигнув би через усе це так легко, як космічний корабель через нашу Сонячну систему. Те, що зверху, однакове з тим, що внизу!

Ми становили одне ціле з Усесвітом, вів далі Сержію. Якщо ми мали себе за відмінних і бачили себе, ні, не в пилі часток — ти порошок, і на порошок перетворишся! — а згідно зі своїми органами чуття, то це тому, що вони так само складаються з численних вищих одиниць Реальності і керуються своєю шкалою величин.

Чи може електрон побачити клітину? Як клітина може побачити людське тіло? Кожна з цих реальностей мала б свій образ, і кожен — цілком інший. Що б побачили наші очі, якби стали завбільшки із зорю?

— Спробуй-но збільшити фотознімок. Збільшуй ще й ще — і зрештою одержиш якусь серію розкиданих на великій відстані одна від одної цяток, темніших чи світліших, але практично невидимих. Ти вже нічого не розрізниш на фотознімку — ні очей, ні рота... нічогісінько! Ось так ми бачимо Всесвіт, розсіяний у безлічі галактик.

Треба взяти до уваги одну річ. Надзвичайно важливу річ. У людському мозку потенційно вже існує повне знання Всесвіту. Мозок людини має близько чотирнадцяти мільярдів нервових клітин, тимчасом як у шимпанзе — не більше п'яти мільярдів. Пам'ятаючи, що один нейрон перебуває у зв'язку з десятьма тисячами нейронів, матимемо сто трильйонів зв'язків. Людський мозок, з погляду інформатики, дорівнює комп'ютерові з чотирнадцятьма мільярдами транзисторів і ста трильйонами зв'язків. Потрібне було б ціле місто, щоб його вмістити!

Всесвіт міститься в нас. Ноосфера Тейяра де Шардена є вже свідомістю, якої через людину досяг Усесвіт. Тільки через людське можливе повне знання.

Отже, перша вимога релігії Сержію — прагни до знання, намагайся пізнати себе, щоб відповідати Всесвітові більш свідомо.

— Або, коли хочеш, Бог через Людину стає більш божественним. Це мовою прадавніх релігій.

Реальність розвинулася через послідовні якісні трансформації. Від первинної Реальності — Хаосу біблійної Генези — утворився перший атом. Але в кожній новій реальності міститься попередня реальність, інтегрована в ній. Реальність диференційована і Реальність недиференційована. І хто знає, чи якісна трансформація не полягає, зрештою, в зміні довжини хвилі? Можливо, це чутливість, що постала разом з Життям.

— Чутливість до чого? — запитав Сержію, енергійно тицьнувши мене в груди вказівним пальцем. — Саме до різних довжин хвилі звукової енергії, світлової енергії...

І Сержію, повертаючись до свого образу людини, всотеро вищої за відстань від Землі до Сонця, намагався переконати мене, що ми, попри те, що нібито маємо чіткі фізичні обриси, насправді є цілковито проникними. Тут він знайомив мене з концепціями ефірного і щільного тіла.

— Це ефірне тіло наскрізь проникне для Реальності, яка нас формує і оточує. На цьому рівні не існує непроникності, що її фізика називає однією з властивостей тіл.

Комунікація між довколишньою Реальністю і Реальністю, інтегрованою в житті, здійснюється не марно. Вона реєструється. Точка реєстрації характеризується глибокою ідентичністю з її причиною.

— Так народився перший нервовий вузол! — вигукував Сержію.

Але як народилася свідомість? Чуття збагнуло, що відчуває? Думка зрозуміла, що вона думає? Хотіння усвідомило, що воно хоче? Уявімо собі два нервові кола — коло А і коло Б, сполучені між собою. Кожне з них сприймає водночас свої відчуття і відчуття другого. Хіба мозок не має дві півкулі? Хіба це означає тільки те, що права половина тіла керує лівою, а ліва — правою?

— Завваж, що вже в молекулі ДНК існує подвійна спіраль.

Сержію багато цитував Шардена. Так, він погоджувався з його твердженням, що зв'язок Людини із Всесвітом набагато тісніший, ніж це здається. На його переконання, витрата психізму, закумуляованого мільйонами життів, є абсурдною, якщо цей психізм не має мети.

— Мета не в людині, — заперечував я. — Вона в людській ріці, що торує своє русло і створює майбутнім генераціям умови для вищого психізму, що його може досягти лише людство, яке добудеться гирла.

— Ні! — нетямивсь від обурення Сержію.

Ні, він не вірив в еволюцію, в якій найважливішим є ріка. Марш без кінця, коли одні падають, а їхнє місце заступають інші, є безглуздою жорстокістю. Лише в часи найбільш сумнівів він думав так. Його спротив народжувався не тільки від усвідомлення загибелі краплі води у великому океані, а через те, що це було абсурдно. Людський мозок мав працювати подібно до перетворювача одержуваної від Космосу і повернутої йому насиченої знаннями енергії. Чому ж досі не знайшлося нікого, хто бодай раз звів очі, щоб запитатися в неба?

Ця здатність запитувати, здатність відповідати є метою людини. У цьому запитуванні міститься Всесвіт, що запитує про себе самого. Навіть не позоставивши щось для своїх сучасників, жодна людина не живе намарне.

— Моя мати, яка мала таку багату інтуїцію, і доктор Кабрал жили не марно. Не вірю, що вони були лише крапельками води великої ріки і нічого від них не лишилось.

А ще Сержію зачитувався Юнгом. Він вважав, що його заслуга, окрім усього іншого, в тому, що він довів існування душі, чи то пак субстанції, яка так називається для зручності висловлювання. Душа теж проходить еволюційні фази — стільки ж, скільки переживає людина у своїй видимій еволюції. Кожному з цих біологічних етапів відповідає властивий психізм, закарбований у людині, її несвідомо колективне начало. Люди — це виступаючі з моря острівці свідомості, з'єднані, проте, під водою однією геологічною масою — несвідомо колективним. Знання цих попередніх стадій закодовано в тому, що Юнг називав архетипами. Це був незаперечний аргумент.

— Ми були Твариною, Життям, Землею, Водою, Світлом, у крові ми несемо Океан з достоту таким же вмістом солі, і я певний, що серце пульсує в ритмі, регульованому Сонцем. Вода — наша мати, а Сонце — наш батько.

АНГЕЛ ЯКОВА ЗМАГАВСЯ ЗІ МНОЮ

Люди є передавачами і одержувачами розумової енергії. Окрім спектра видимих випромінювань існує інший, що його може сприймати й передавати тільки мозок, який жив і житиме після своєї смерті.

Так для сьогочасного людства, як теперішнє для майбутнього, утворилася та ноосфера, про яку говорив Тейяр де Шарден. І цілком можливо, що існує психічне поле, яке оповиває Землю, мов ореол. Тільки таким психічним полем можна пояснити телепатію та інші парапсихологічні феномени.

Так говорив Сержію, доходячи досить химерного, на мою думку, висновку.

— На початку був не Хаос, а Реальність. Усе мало розділитися. І з цієї недиференційованої Реальності виник перший вузол диференційованої Реальності. І було створено Світло. І відділено світло від темряви. І був вечір, і був ранок — день перший.

Потім він заявляв таке, що, як на мене, скидалося на маячню.

— Ангел Якова змагався зі мною.

Так, ангели існують. Хіба не мовиться в Біблії про нищителів Содому й Гоморри?

То був образ. Біблія висловлювалась образами. Сержію анітрохи не сумнівався, що Яків теж відчував побіля себе приявність якоїсь дивної істоти.

— Дивної істоти,— луною озивавсь я, немов слухав виклад цілком природних фактів.

Його видіння останнім часом почастишали. З ним намагались увійти в контакт, йому передавалися образи — і не тільки крайобраз із двома чорними скелями.

Сержію шукав той берег. Обходив узбережжя на північ і південь од Лісабона, але не знайшов нічого схожого на широку косу з морем у глибині й двома високими стрімкими скелями.

Видіння день у день ставали дедалі загадковішими. Тепер Сержію чекав на можливий діалог.

— Діалог? — перепитував я так само безсторонньо.

Сержію не знав, чи можна так висловитися. Це були образи. Вони чергувалися, і він бачив їх навіч, не розуміючи, як і чому вони виникають. Вони різнилися від звичайного плину думок.

Що я міг на це сказати?

— Цікавий феномен!

Стомлений безсонням, Сержію розповідав мені, як він жахався серед ночі з переляку, тремтячи й обливаючись холодним потом, а вранці вставав геть виснажений, немов боровся цілісіньку ніч.

— З ангелом?

— З ангелом,— потвердив Сержію.

— Може, снодійне стане в пригоді? — запропонував я.

Сержію відмовився від пігулок. Була краща рада на його нічні кошмари. Як лікар я підтримав його.

Він сів у машину й подався шукати на вулицях міста компанії для свого ліжка.

І спіткав Магдалину.

МАГДАЛИНА

Магдалина теж лякалася приявності.

Бо відчувала її. Якось вона призналася мені в цьому, навідавшись до мене в консультацію.

Увесь цей розділ ґрунтується на її розповіді про Сержію.

Так, вона теж відчувала чийось приявність. Їй було страшно. Але Магдалина сміялася. Їй подобалось боятися.

Вона не скидалася на повю. В її очах прозирало ніжність, меланхолія, і я придивлявся до неї уважно й допитливо, шукаючи сам не знаю чого.

Аж до зникнення Сержіу вона була його подругою і стала спадкоємицею. Він одружився з нею в рік, що передував його смерті.

Магдалині важко було збагнути Сержіу. Знала лише, що потрібна йому і цим удовольнялася. Хоча її тишило також, і неабияк, постійне ліжко, гарні сукні, що він їй купував, затишна оселя, гарантований щоденний обід...

На віддяку намагалася зарадити йому в його нічних кошмарах.

— Ось він їде й земля двигтить,— підводився Сержіу в ліжку — блідий, мерзлякувато зіщулившись, у накинутому на плечі халаті. Він не зводив очей з кутка, підтримуючи рукою щелепу, щоб не так цокотіли зуби.

Магдалину обсіпало морозом, і вона теж перелякано вдивлялася в куток примар, як його назвала. Але до Сержіу ставилась, як до сина.

— Яке двигтіння, коханий мій? Я тебе не розумію, любий. — Вона пригортала його до себе й радила: — Лягай! Ні про що не думай!

Для Магдалини біда Сержіу полягала в думанні. Він так багато думав, бідолашний! І вона цілувала його в чоло, як мати цілує сина там, де болить. Отут болить, так?

Сержіу коли дратувався, а коли, почувавши себе таким нещасним, схлипував і відказував:

— Так, Магдалино, болить.

Вона давала йому поплакати, доки минало те «двигтіння», а потім питала, що його так лякало, що він дрижав дрижма.

— Навіщо це тобі? — розпачливо зітхав Сержіу.

Вона дурепа й анічогісінько не розуміє?

— Ні! Я ж бо тобі пояснював!

— Поясни ще раз! Я люблю, коли ти розмовляєш зі мною.

І Сержіу говорив, спочатку байдужно, знаючи наперед, що його не зрозуміють, та потім розпалювався від власного розпачу.

Його божеволила думка про смерть. Це жахлива трагедія людини. Навіщо їй свідомість? Аби знати, що смерть...

Магдалина не відала до пуття, що таке трагедія, але слухала. Вона кохала Сержіу, мов чарівного принца, що з'явився в її житті, як ото буває у фотороманах — її улюбленому читві,— і дав їй життя, про яке вона не наважувалась навіть мріяти. Магдалина не знала, що то була за трагедія, але, бачачи його дитинячі, перестрашені від нічного жаху очі, відчуваючи тремтіння його тіла, що передавалось і їй, виповнювалася ніжністю, невтримним бажанням обійняти його, відвернути те лихо, яке йому загрожувало.

— Бідолашний! — Вона палко цілувала Сержіу, пригортаючи до грудей. — Говори! Говори все, що хочеш! Викажи все, що маєш на душі, і тобі стане легше.

Сержіу довго відмовчувався, а потім заводив довгий монолог.

Людина своїми стражданнями, своєю трагедійністю вивищується над іншими живими істотами, не позбуваючись кайданів смерті...

Подколи Магдалина, втямивши смисл котроїсь однієї фрази, судила по ній про всю промову. Але незрідка її смішили його слова. Ці чоловіки — справжні діти!

— Мені хочеться взяти тебе на руки й поколисати, мов дитину!

Цього вже не розумів Сержіу.

— Ти жартуєш?

Магдалина не жартувала. Вона хотіла упокоїти те лихо, що оселилося в її Сержіу.

— Смерть не така вже й страшна. Ось послухай! Моя бабуся...

І вона розповідала про свою бабусю, що помирала, згасаючи потихеньку, мов світильник, в якому закінчується олія.

Поклавши долоню йому на чоло, вона нашіптувала про повільне, наче сон, умирання від глибокої старості, в якому засне той його біль.

Таке втішання тільки дратувало Сержіу.

— Не сердься! Я дурна. Не зважай!

Бували ночі, коли Сержіу говорив багато — стільки що зрештою, геть виснажений, раптово засинав. Магдалина слухала, захоплюючись тією

нестримною запальною красномовністю, незакінченими фразами, перериваними новою думкою того бурхливого водоспаду, що не встигав оформити їх у слова.

— В час, коли... Усе міститься і помирає в ньому. В часі народилася ця іскра, це пекло думки... Можливо, іскра назавжди розплавить кригу смерті... Але доти, до наступника людини, буде смуток. Нам лишається тільки втішатися обіцянками всіх релігій про безсмертя...

Магдалина наважувалася вставити слово:

— Хтозна, може, й справді так?

— Ти віриш?

Так, вона вірила.

— Мої сумніви такі великі, що мені хочеться померти. Розум — величезна сила. Але не моя і не твоя. Вона величезна в своєму океані... Еволюція має статистичний розум. Ця хвиля завжди б'є... Мур смерті... Треба його проломити... Завжди так робив. Його не обходять краплі... Але що мені хвиля, якщо я — крапля — не хочу вмирати! Не приймаю смерті! І це така велика безнадія, що, попри страх смерті, волю вмерти, ніж повільно конати. Можливо, тут він припустився помилки. Смуток може бути таким безмірним, що люди його не витримують. Цей жах повсякчасного очікування може бути таким великим... Таким великим, що, можливо, краще покласти цьому край. І він не такий божевільний, як гадаєш... Великий біолог...

Магдалина давала йому виговоритися. Коли, зрештою, бачила, що він заспокоювався, ще важко дихаючи, цілувала його в чоло, поправляла йому подушку, ковдру...

— Вже минулося?

Пестила його й будила в ньому мужчину. Йй подобалось, як кохав Сержію. Він робив це теж із безнадією, немов з небезпекою для життя, над прірвою з далеким морем унизу.

Вони любилися. І лише в ці моменти забували про приявність. Але вона не гаялась нагадати про себе. І то так, що Сержію знову починав тремтіти.

— Онде! Отам!

І Магдалина теж дивилася, куди показував його палець, широко розкривала очі, силкуючись углядіти те, що бачив Сержію.

— Хто це може бути? Твоя мати? Чи, може, той професор, про якого ти так багато розповідав?

І тоді сталося так, немов Сержію дістав відповідь.

— Ні. Це той, що прийшов здалеку, з далекого далеку.

Від тієї ночі він геть заспокоївся. Його страхи більше не поверталися.

— Тепер я знаю! Тепер я знаю!

І він сміявся — безжурно й щасливо.

КРИЧІТЬ — І ВАС ПОЧУЮТЬ

Але що знав Сержію?

Магдалина, з якою я знову балакав після його зникнення, розповіла мені, що від тієї ночі він перестав боятися приявності.

— Як тільки ми будемо готові прийняти його, Ангел навідає нас.

Магдалина дивилася на нього з острахом. Сержію сміявся.

— Зі мною все гаразд.

Нібито так. Але в глибині душі Магдалина віддавала перевагу нічним страхам Сержію перед тим раптовим супокоем, причина якого її лякала.

— Що з тобою сталося?

— Ти не повіриш!

— А все-таки?

Сержію відказав, що це неможливо пояснити. Для цього бракувало слів. І говорив їй, що розуміє тепер, наскільки правдивими могли бути видіння біблійних пророків. Вони мали інтуїтивні осявання, як у нього, коли все відразу ставало ясне, а те, що стало ясне, назавжди лишалось як переконання — це так і не може бути інакше.

— Ти коли-небудь ходила полем горобиної ночі?

Так, Магдалина бачила багато горобиних ночей — на лоні природи і в місті, але все одно не розуміла його.

— Мої осявання саме такі. Питьма, а потім зненацька блискає, і я бачу, як із світла постає...

Він знову заводив мову про Біблію і про ніч змагання Якова з Ангелом.

— Коли ми будемо готові прийняти його, він прийде. Так було завжди.

Сержію усміхався чомусь далекому, і очі його були водночас спокійні й невидючі.

— Ти став іншим.

— Я — Людина. Всесвіт у мені питається і пізнається, а що є сильніші голоси, які линуть далі, то моє волення сягнуло вище і знайшло того, хто його почув.

Магдалину непокоїла його усмішка.

— І хто ж тебе почув?

— Ангел.

— І що він тобі сказав?

— Нічого не сказав.

Він не говорив. То не була мова людей. Лиш символи, видіння, образи... Щось подібне хіба що до видінь пророків. Тільки одне видіння він не розумів. Те — з морським крайобразом, двома дивними скелями і призахідним сонцем, що перекидає до вод золотавий міст...

— Берег з двома скелями?

З виразу її обличчя Сержію упевнився, що й вона не без причини з'явилася в його житті.

— Зачекай!

Узявши альбом для малювання, він швиденько начеркав скелі, лінію обрїю...

Навіть не докінчив.

— Сержію! — вигукнула Магдалина. — Ці дві скелі... У нас кажуть, що інших таких немає. Це ж бо мій прекрасний берег дитинства! Аби ти тільки знав, як я знудьгувалася за ним!

Того ж вечора вони від'їхали, і мені вже ніколи не довелося бачити Сержію.

КОЛОНИ ПРИ ВХОДІ ДО ХРАМУ

На верховинні, високо над берегом і двома чорними скелями, він звелів поставити дім із звернутими до моря широкими терасами й білу альтанку в гушавині зеленого сосняка.

Звідти він виходив в ефір, там заснував «Сяєво».

Я до цього причетний не був.

Дізнавшись про його смерть від Магдалини, я слухав її, з подивом чуючи те, що вже знав кілька років.

Це сталося при заході сонця. Сержію, як і щовечора, спостерігав з альтанки, як сонце занурюється в океан. Так уже повелося, і Магдалина запізно занепокоїлась, що його так довго немає.

У переліску неподалік їхнього будинку, змостивши собі гніздо з папороті й трави, любилося двоє закоханих. Вони все бачили. Спостерігали за Сержію, не підозрюючи про його наміри. Його машина спустилася до берега, і вони з усміхом презирнулись. Уявили собі чоловіка й жінку, що шукали на косі самотності. Але побачили тільки Сержію. Він сів на велику пласку брилу і так завмер, споглядаючи сонце. Потім устав, неквапливо роздягся і, ретельно згорнувши одяг, поклав його на брилу. Добрівши до двох високих вузьких скель, він зупинився між ними. Розвів руки, поклав долоні на скелі і знову завмер на якусь хвилю перед сонцем і його віддзеркаленим у воді світлом.

Закохані, як вони розкажуть згодом, захоплено і навіть розчулено спостерігали за ним. На тій косі, звідки долинав легкий, ритмований у пульсі серця шерех хвилі й квіління чайок, панувала дивна вчистість першопочатку світу. У тому нагому чоловікові, що в призахідному світлі мав силует чорного

хреста, осяяного сонцем, вони відчували тоскню красу добровільно прийнятого розпинання.

Ті двоє бачили, як він увійшов в океан, кинувся у хвилю, що закипіла піною, і поплив уже тихими водами. Засліплені мерехтінням моря, вони то бачили, то губили з очей чорну цятку його голови. І лише коли ген далеко, дуже далеко, він зник з очей, зачудування перейшло в тривогу.

Вони кинулись на пошуки допомоги, але тільки за дві години, вже поночі, було споряджено човна, що подався його рятувати.

Тіла так і не знайшли.

Морські течії понесли його до далекого берега іншого континенту.

І, як у євангеліях, мовила Магдалина:

— Він не помер!

ЗАУВАГИ, ЩО ЙХ ЧИТАЧЕВІ ВІЛЬНО ПРОМИНУТИ

Сержіу зник 21 вересня 1988 року.

Його смерть була подібна до смерті Ісуса. Петро, що мав продовжувати справу Христа, тричі в один день зрікся навчителя, і все його вчення було, здавалося, забуте. Усе говорило про те, що Сержіу теж волав до глухих.

Можливо, це усвідомлення марноти й штовхнуло Сержіу на те, що можна витлумачити лише як самогубство. Ті, хто співпрацював з ним у «Сяєві», ті, що несли до людей його слово, в якому втілилась його певність, що справжня демократія ґрунтується більше на свідомості, а не на декретах, багато вже писали про його смерть, хоча так і не прояснили її.

Звісно, на час зникнення Сержіу його діяльність видавалася марною. Його вчення поширилось лише, починаючи з 1990 року.

Цей розділ, останній і найдовший, не має на меті пояснити його смерть. Мій намір — викласти деякі безпретензійні коментарі. І якщо я згадую відомі всім, уже історичні факти, то роблю це згідно з настановами психоаналізу. Це моє право.

Але, оскільки я зазначив у першому розділі, що закінчив те, що намірявся сказати про Сержіу, визнаю за читачем право проминути ці зауваги, і з його дозволу почну.

Наприкінці 80-х років ми переживали часи, коли розвиток науки й техніки зумовив поліпшення нашого добробуту. Великі небезпеки, що загрожували людському існуванню — голод, хвороби, невігластво — могли бути подолані, якби Східний і Західний блоки не витрачали мільярди на озброєння задля війни, ще жахливішої за Апокаліпсис. Велика битва проти Зла відкладалась, і роками в країнах Азії та Африки помирало з голоду стільки мільйонів людей, скільки загинуло від 1939 по 1945 рік.

Це не були часи щастя.

Але у країнах Європи, Північної Америки, які досягли найвищого рівня життя, люди також не пощасливішали.

І це було не дивно.

Здавалося, тепер люди мали б орієнтуватися на задоволення потреб вищого рівня — духовних, але натомість постали нові залежності.

Якийсь черв підточував психіку людини та її істинну шляхетність.

— Не дозволяйте себе анулювати! — заповідав Сержіу. — Не погоджуйтеся, щоб вас перетворили на нулі. Чого варта країна, чії громадяни — нікчеми? Того ж, що й сума нулів.

Я вдамся до спогадів про наші діалоги при каві.

— Доки тебе не було,— сказав мені Сержіу,— я займався вельми незвичною статистикою.

Сидячи на стільці біля вікна, він лічив перехожих, вдивляючись в їхні обличчя.

Я його не зрозумів:

— Навіщо?

— Я бачу на кожному обличчі знак — знак недолугості, знак страждання,— процитував він Блейка.

Із ста осіб, що пройшли самотою повз вікно, лише троє мали в очах щасливий усміх. Усі інші — дев'яносто сім відсотків! — мали замкнуті обличчя — похмурі, заклопотані, сумні.

Потім він перейшов до міркувань, які видалися мені цікавими.

— Я дивився на цей натовп, що заповнює вулиці, здебільшого позначений інертністю, байдужістю, егоїзмом і дрімотою.

Люди такі сонні, що хотілось окликнути їх.

Але як їх окликнути, щоб збудити збратаними?

Перезираються, мов вороги. У кожного своя правда.

Сержію знайшов цей заклик:

— Люди! З'єднайте ваші правди і пізнаєте Правду!

Але найбільше зло, те, що породжує всі інші, — це егоїзм. Егоїст ніколи не буває вдоволеним, казав Сержію. Хоче більше й більше, невтомно дбає лише про себе, ніколи не має спокою. Боїться, що в нього відберуть те, що він має, і плекає заздрість до тих, хто має більше за нього.

Але ж які причини того, що егоїзм так розповсюдився?

Мені, як психоаналітикові, відомі його наслідки. Ось нарікання, висловлені моїми пацієнтами. Свідчення доби, що відходить у минуле.

— Докторе, я відчуваю, що все не так, як треба, але не знаю, як цьому зарадити. Це якась пошесть. Учора я запросив до себе друзів. Моя дружина оголосила: «Не хочу бачити довкола жодного сумного обличчя!» Ми із шкури пнулися, щоб розважитись. Та чи почувалися щасливими? Аж ніяк! Ми мавпували, говорили те, що, на нашу думку, мають говорити щасливі люди. Пили. Все намарне! Це якась фатальність. Кажемо — щастя не існує. А я вважаю — існує. Ми повинні боротися проти хибних ідей, хибних звичок...

— Я маю погану звичку думати про свої помилки. Я — жорно, що перемелує себе. Навіщо дивитися на себе в дзеркало, коли власний образ не тішить? Маю дивитися з себе назовні. Я маю позбутися страху перед поганим, потворним... Нас зраджують, наші добрі вчинки винагороджуються лише сміхом, нам завдають ран кривдами, ми повсякчас стикаємося з тими, хто нас не сприймає й утискає. Це все пусте! Таке вже життя! Життя — це страждання, і не варто ненавидіти себе.

— Мені бракує толерантності до будь-кого. Не знаю, що зі мною коїться. Не знаю, чи зло в мені, чи в них. І потім, ми вже розучилися розмовляти. Це втрачений хист. З ким ви сьогодні можете обмінятися думками? Люди розмовляють, щоб збавити час. Не важливо, що говориться, важливо не мовчати, щоб не справити поганого враження на інших.

— Казав мені батько: задля того, щоб домогтись успіху в житті, треба мати волю. Сьогодні, схоже, лишилась тільки вона. Інтелект і спочуття мають за ніщо. Знаєте, що мені сказали, докторе? Знаєте, що мені сказали, коли відмовили в підвищенні? Що мені бракує агресивності. Вибрали іншого. Подобу носорога. Носоріг кидається на першого-ліпшого. Можливо, для мене ще є надія. Ці носороги щезнуть, позабивавши один одного.

— Який заплутаний час! Ми стоїмо на порозі двадцять першого століття. Але я переконаний: ми й досі боремося з людьми, які своїми ідеями, своєю жорстокістю живуть ще в далекому минулому. Вулиці заповнені ордами з палеоліту.

— Працюю, бо треба щось їсти. Мешкаю в будинку, бо маю десь спати. Вивчився, щоб мати гарну роботу. Живу, щоб працювати, працюю, щоб жити... Люди схожі на мурашок, що тягнуть усе поспіль до свого мурашника. Нам кажуть, що щастя — це мати авто. Купуємо авто, але не стаємо щасливими. Нам кажуть, що щастя — то мати власний будинок. Купуємо будинок, але щастя не оселяється з нами...

— Заглядаю в себе і чуюся якось дивно. Я ніколи не був самим собою. Я такий, яким мене хочуть бачити. Я — як усі довкола, і я — ніхто. Ніколи не робив того, що мені подобалося. Мені кажуть, що в своїй роботі я мушу бути енергійним, веселим, екстравертом. І я вдаю із себе такого, бо боюся втратити роботу.

— Моя біда в тому, що я вже ні в що не вірю. Все — раціональне, статичне... Мої батько й мати вірили в Бога. Жили серед природи, тварин, дерев і були щасливі. Мені це не вдається. Я навіть не можу вірити в що-небудь. Тільки-но хочу висловитися з якогось приводу, як натрапляю на фахівця, котрий каже мені, що це не мого розуму справа. Завжди знаходиться хтось, що спростовує те, в що можна вірити.

— Нікого не обходить те, що я роблю. Мені кажуть: «Це ваш клопіт!» Тобто, рятуйся хто як може. Учора на моїй вулиці хтось кричав на гвалт. Я визирнув крізь жалюзі. Не засвітилося в жодному вікні. Усі вчинили, як я. Вдали, ніби нічого не чують. «Допоможіть же хто-небудь!» Ніхто не вийшов. Яка ж бо самотність і безвихідь!

— Усе — товар, усе купується. Я працюю менеджером. Приймаю на роботу продавців, посылаю їх на курси, говорю їм про якості, які вони повинні мати. І добре бачу, як вони бояться. Віра в себе — це не що інше, як відрух на поцінування з боку інших. Вони щось важать, бо продають себе. Вони добре котуються на біржі. Все є вивчення ринків. З'являється попит, відразу виникає його задоволення. Ми ще діждемо, докторе, легалізації наркотиків! І буде реклама, щоб прилучити до їх споживання! Та й чом би нам себе не дурманити? Я вже роблю це за допомогою транквілізаторів. Вже не можу жити без цієї погані. Без неї не сплю. Іноді я питаю: чия тут вина? Хто знає! Все залежить бозна від чого, бозна від кого. Усе вирішується невідь-де... Але чому ми бобраємось у багні і не бунтуємося?

— Ми не варті нічого. Хочете приклад? Допіру я думав про це, поминаючи бакалійну крамничку в своєму кварталі. Зачинено. Поруч відкрився супермаркет, і вона збанкрутувала. Але мені жаль старого Фрейташа. Він цікавився життям своїх клієнтів. Питав про здоров'я, про дітей, засмучувався, коли ми обминали його крамничку. На Різдво дарував кожному пляшку портвейну. Але з'явився супермаркет — і всьому край! Це величезна споруда з багатим вибором товарів, безліччю службовців і кас. Для них я нічого не вартий. Фрейташ знав, що я порядна людина, а вони вимагають здавати сумку при вході, а натомість тицяють мені номерок. Я беру візка й плуганюся з ним досередини. Їм не важить, чи я ще прийду до них, чи ні. Я є часткою абстрактного загалу — клієнтури. Їх цікавить лише те, що може вплинути на збільшення продажу. Мені подобався запах бакалійних крамничок мого часу. А нині все розцяцьковане, засклене, дезинфіковане, запаковане, однаковісіньке. Касир навіть не гляне на мене, має очі тільки для товарів. Рахує, вибиває чек, одержує гроші, дає решту і, мов автомат, питає, хто далі. Я певний, що десь у військових ставках уже знають достеменно, скільки людей виживе у новій війні.

— Я відчуваю на собі очі невидимої влади. Її називають громадською думкою, чи ще якось... Роби отак! І я роблю... Вдягайся отак! І я вдягаюсь... Біжи! І я біжу... Але я стомився. Я відчуваю втому, що оселилася в мені. Цей шалений ритм! Я вже не встигаю за ним. Проте я боюся зостатись позаду. Мене хочуть обігнати. А якщо мене обженуть? Чи така то велика біда буде? Іноді я думаю, що ні... Але мені страшно! Страшно стягти з усіх цю машкару. А якщо мене не визнають за свого? Поки я буду тим, яким вони мене хочуть, мене матимуть за свого... Але ж це не я! І я не можу жити й далі, мов той актор, якому підказують із суфлерської будки, що робити й говорити...

Настала якась криза, дійшов я висновку, слухаючи нарікання своїх пацієнтів. Утім, ця криза містила в собі надію. В їхньому ремстві проглядав бунт. Зокрема, він проявився у невротиків.

Дозвольте мені дати тут коротеньке й безпретензійне пояснення. Якщо взяти поняття нормального і аномального, то часто-густо людина, визнана конформістом, менш здорова за невротичну, якщо оцінювати її за шкалою людських вартостей. Пристосованець втратив своє «я», став таким, яким вимагалось в соціальному плані. Але з невротиком такого статися не може. Невроз походить з непокори, стресового стану. Невротик вимушений жити згідно з нав'язаними нормами, але його «я» вимагає від нього узгодженості з іншими вартостями, і він опиняється перед дилемою, не знаходячи виходу. Звідси й пригніченість, невроз.

Цей невроз є позитивним, хоча, звісно, мало надається до втечі від депресії.

Я зроблю спробу ознайомити читача з типологією невротика з погляду, що його наважуюся визначити як особистий.

Почну з несвідомого невротика, позірно адаптованого. Він вважає, що живе в найкращій із систем, задля самого себе. Стає нулем, убожіє інтелектом, на який і так не багатий. Живе й умирає без історії. Їсть, працює, множить. Стає мурахою. Його кредо: завжди-так-було, бідний-і-багатий-це-зло-що-походить-здавна, хто-вчився-той-знає, хто-керує-повинен-мати-рацію-і-хто-ми-такі-щоб-перечити. Він сам послух, мертвий вантаж у часи революцій. Ніколи не наражає себе на ризик. Не стоїть на заваді. Покірно приймає завжди будь-які зміни, що настають.

Інші живуть у свідомому неврозі. Бачать межу, але не те, що за нею. Тож приймають лінію поведінки адаптації, сповненої, проте, меланхолії. Живуть у великій безнадії, в невиразному невдоволенні, в душевному дискомфорті. Розуміють, що роблять щось не те, але не знають, як виправити помилку. Усе їм видається сірим, недосконалим, потворним, безглуздим, але вони не борються, щоб віднайти радість, досконалість, красу, сенс. Живуть собі аби день до вечора, немов виконуючи якийсь обов'язковий протокол, відчуваючи, що вони не живуть, а лише вдають, ніби живуть. Дні минають у змудженні й відразі. Відразі до інших, з якими почувають мало спільного, відразі до соціальної машини гноблення, яка для них є незбагненою. Вони здатні до зривів. Одного дня, коли їм стає непереливки, вони закінчують життя самогубством або героїчною, але безглуздою смертю, як ті схибнуті з перших газетних шпальт, що, зачаївшись на терасі хмарочоса, відкривають звідти стрілянину по перехожих на майдані і гинуть у прицілах поліційних снайперів.

Існує також невротик, що знаходить вихід, хоча здебільшого хибний. Цей тип найчастіше зустрічається серед молоді. Він відмовляється бути гвинтиком. Багато з них хотіли б стати митцями, науковцями, але машина така складна, така неприступна, такого рабства вимагає, що вони воліють жити гуртами, носитися по автострадах, робити гарненькі абищиці на продаж, вештатись континентами, заробляючи якийсь гріш у разі нагальної потреби. Світ пропонує розмаїті втіхи, і їх треба зажити, доки є ще час. Суспільність людей не має майбутнього. На день пізніше чи на день раніше вибухне ядерна війна, і не буде порятунку. Вони розуміють, що до чого, і не хочуть загрузнути в рутині. Вкидаються в крайнощі, захоплюються різними вченнями, вважаючи їх істинними і стаючи в їх оборону. Газети й телевізія не є школою вартостей. Землетрус важить стільки ж, як конкурс на Міс Світу... Правда побита на друзки, і немає такого клею, що зарадив би їй.

Є також збезнадієні, але мирні. Вони відмовляються від гри. Перестають одягатись, як усі люди, перестають жити, як усі люди, перестають додержувати загальноприйнятних норм. Реагують, і нічого більше. Їхнє неприйняття світу полягає лиш в одному: це-мене-не-обходить.

А ще є переступники. Їх щораз більше! Масова культура зводить щастя до багатства, яке не для всіх досяжне. І вони стають на шлях грабунку. Коли щастя — це товари на вітрині, то чом би не здобути їх, розкоцавши скло каменюкою? Що вони й роблять! Авто є ще однією запорукою щастя. Поночі їх стільки паркується на вулицях! Вкрасти їх дуже просто. Через моду, пропагування еротизму й порнографічні фільми жінки стають об'єктом насолоди. Їх гвалтують. І, оскільки все дегуманізоване, це легко породжує зненависть!

Великі міста вночі живуть зненавистю, удень — недовірою. Хтось упав на вулиці? Ніхто не зупиниться. Хіба можна знати, чи не є це злочинською хитрістю? Поліція має на те спеціальні підрозділи. До нас звертається незнайомиць із якимось запитанням. Вбачаємо в цьому якийсь підступ. Чи не хочуть нас ошукати? Розбої тепер не дивина. Двері осель прочиняють лише з накинутим ланцюжком. Злочинців багато, і щодня повідомляється про напади й нові жертви. Хтось кричить на гвалт? Ніхто не поспішає. Нападник може вдатися до зброї.

Насильство стає звичайним засобом розв'язання проблем. Це інспірується, зокрема, фільмами, де герої самотужки виборюють справедливість. Тож виникають нові й нові терористичні організації, які за допомогою бомб і вбивств — залізом і вогнем — хочуть скоригувати цей світ.

І щораз більше ми ділилися на супротивні гурти, в яких розчинялася особистість. Під час передвиборних кампаній члени різних партій зчиняли бійки на вулицях. Молоді йшли проти старих, жінки — проти чоловіків...

Ми хапалися за різні ідеї, мов за рятувальні пояси, щоб утриматися на поверхні. Але що ми важимо в цьому світі? Головним аргументом завжди була сила.

Наведу ще один діалог із Сержію.

— Пам'ятаєш вестерни? Звісно, в них не обходилося без насильства. Салун завжди трошили на друзки. Але вбивали зрідка. Смерть судилася лиходіям. Це було здорове насильство.

Але на зміну ковбою прийшов шпигун. Цей уже не вдавався до шестизарядного «кольта». Він володів куди сучаснішою технологією смерті. Глядач став вимогливішим і жадав, щоб люди гинули, скручуючи собі в'язи.

Жорстокість культивувалася щораз вигадливіше. Смерті, геть позбавлені шляхетності, нанизувались одна на одну. Ідеал був відсутній. Натомість — бій гладіаторів.

В одному такому фільмі показано баталію між аквалангістами. Один гурт зодягнений у червоне, другий — у чорне. Щоб глядачеві легше було рахувати втрати обох сторін.

Герой був вишколений у жорстокості, ненависті й цілковитому послухові. Він знав лиш одне — убивати. Виконуючи завдання, послуговувався навіть лазерною зброєю. Йшли на дно кораблі, вибухали вертольоти, злітали в повітря мости, конали в агонії люди.

— Можливо, ці фільми не є виховними, — припустив я. — Але чи справді наслідки такі тяжкі?

— А хіба ні? Ось вони перед твоїми очима, а ти не бачиш!

Він показав на дітлахів, що грали на вулиці у війну. Вони поділились на два гурти й перестрілювались. Зводили порахунки. Одні банди з галасом кинулась в атаку. Раптом у дверях показався іграшковий кулемет, і малюк з перекирвленим од зненависті ротом поклав їх усіх. Заскочені зненацька, вони падали, як у кіно падають люди, скошені смертю. Але один лишився неушкоджений і потрапив у полон до супротивника. Його привели до командира, скрутивши зап'ястки за спиною саморобними бляшаними браслетками. Певне, це був допит. Аж тепер я зрозумів резони Сержію.

Ми спостерігали, як полоненого заходилися бити. Хоча це робилося не навсправжки, та не було від того менш обурливим. В очах і рухах того, що грав роль ката, проглядало жорстоке знання катувати — жажливе в дитині такого віку. Потім він ухопив кулемет і, зімітувавши гучне «та-та-та!», забив полоненого.

Приголомшені, ми презирнулися, і Сержію сказав:

— Ось так!

Атож, ми переживали кризові часи!

Але завжди, в усіх неспокійних епохах, народжується хтось, хто є свідомістю світу, освітлюючи те, що несвідомо вже живе. Це психоаналітики народів. Вони несуть до світла свідомості глибоко заховане. І в цьому світлі химери й тіні підземель перестають жахати, натомість виникає здоровий і щасливий усміх. Чи ж варто було боятися? При світлі привиди й нічні кошмари підсвідомого видаються смішними!

Заратустра, Будда, Христос були такими людьми. Вони, як сяєво, освітлювали темні печери. Вони проповідували те, що в людстві вже пульсувало.

Сержію був одним з них.

Як він упевнився в своєму призначенні?

Гадаю, це сталось одного дня, коли ми розмовляли про необхідність нової релігії.

— Релігійні заповіді лише тоді виконуються, коли вони винагороджують тих, хто їм кориться.

Але яка винагорода? Небо? Небо належить астронавтам, фізикам, астрономам. Бог там уже не живе. Заповіді щодня порушуються.

Чини так, як ти хотів би, щоб чинили з тобою! Люби свого ближнього, як себе самого! Але в ті дні хто любив самого себе? Треба було віднайти втрачену шляхетність, а вона лише тоді може поновитися, коли кожна людина почує себе центром мети.

Потреба в новій релігії була нагальною.

І Сержію говорив, що іноді відчуває в собі доволі сили, щоб стати пророком нових часів.

— Я відчуваюся здатним довести необхідність піднятися над цією надмірною спеціалізацією праці, над почуттям нікчемності, виконати своє призначення, а не бути детальками машини, що їх викидають геть, коли вони псуються чи іржавіють. Але всього цього можна було б уникнути, коли б ми знали, як скерувати цю машинерію до любові, до братерства, до свободи.

Свобода завжди була битвою за завоювання того, що є над нами. Свобода є виявом любові.

Але ми повинні знову навчитися любити одне одного, як центр усього.

— Коли перед нами постає альтернатива, аж ніяк не байдуже, що вибрати. Якщо віддамо перевагу розв'язанню А, будемо зовсім не такими, якби були вибрали розв'язання Б.

І тут Сержію вбачав тотожність людської волі й еволюції, що виявлялася в прагненні вдосконалення і досягнення людиною дійової свідомості щодо майбуття.

На це спирався його культ індивідуалізму. Ми повинні керуватися Богом, що потенційно в нас міститься. Ми є еволюцією в собі самій, що вивисується над людським. Ми були Всесвітом у пошуках власної свідомості, і через смерть повертаємось до свого кореня, збагаченого знанням і досвідом, набутими в житті.

Наша епоха ігнорує смерть. І в такий спосіб заперечує суттєвий аспект життя. Саме з усвідомлення неминучості смерті впливає братерство людей, і ми звертаємось до самих себе. Попри притлумлення смерті вона завжди тривожила людську уяву і не давала спокою.

Із Сержію хотіли зробити людину 25 квітня¹. Не заперечуючи цього, хочу, проте, нагадати добре відомий факт. Він не брав участі в подіях перших років революції. Після смерті своїх названих батьків у 1973 році Сержію виїхав за кордон. З того шестилітнього періоду його життя я знаю обмаль. Зробивши це уточнення, я не проти того, щоб він був людиною 25 квітня.

Діяльність Сержію в ті сорок вісім років панування фашизму на цій землі була б задушена ПІДЕ відразу по народженні. З іншого боку, його проповідування прямо впливає з 25 квітня і стало можливим тільки в докорінно зміненому португальському суспільстві.

Хоча його радіопередачі й були нелегальні, але користувалися із свободи слова. Ніхто його не переслідував. Тижневик «Сяєво» накладом понад мільйон примірників за тоталітарного режиму вийшов би хіба що першим номером.

Сержію уособлював свідомість епохи, і в Португалії знайшов найбільш сприятливі для цього умови. Якщо 25 квітня і його перетворення в португальському суспільстві були доконечні, то рівно доконечний був і час Салазара.

З вашого дозволу зроблю деякі зауваги, цього разу щодо фашизму.

¹ 25 квітня 1974 р. в Португалії почалася революція, що повалила фашистський режим Салазара й проголосила республіку.

У борні за своє визволення клас покликав ідеал боротьби проти визиску. Багато було битв за свободу, багато людей за неї полягло, і ніколи їхня смерть не була марною. Така смерть є найвищим виявом індивідуалізму. Якщо людина виборює свободу, навіть кладе на її вівтар своє життя, то чи можна сумніватися, що вона не вільна?

Під час розстрілу оборонці свободи вигукують гасла, спростовуючи тим самим твердження, що вільна людина — це утопія.

Люди перемогли у боротьбі з Природою, з Церквою, з абсолютистською Державою...

Багато хто думав, що війна 1914—1918 років була останньою. Укладений мир став вирішальною перемогою свободи. Народжувались демократії, відмирили старі монархії.

Аж тут з'явилася система, що геть заперечувала всі ідеали свободи. Фашизм — це влада, над якою немає жодного контролю.

Одні тішились думкою, що перемога авторитарної системи завдячувала купці божевільних. Що власне божевільня їх занапастить. Другі вважали, що німецькому, італійському, іспанському, португальському народам бракувало навичок демократії. А як тільки їх набудуть, відразу стануть на шлях свободи разом з іншими народами. Треті ж твердили, що такі люди як Гітлер, Муссоліні, Салазар і Франко підступом захопили владу, використавши її проти своїх народів — жертв зради і терору.

Але все набагато складніше.

Очевидно, мільйони людей у Німеччині жадали позбутися своєї свободи, а мільйони інших збайдужіли й зневірилися у сенсі боротьби, адже це означало скорше за все полягти в її обороні.

Що ж то за кризу переживали тогочасні демократії? Що їм сталося, що вони так збайдужіли до свободи і навіть відмовились від неї?

Загроза демократії в нас самих. Поле битви не збігається з інтересами якогось одного класу, що прагне звільнитися від визиску. Окрім економічних і соціальних проблем, зумовлених фашизмом, існують загальнолюдські. Битва точиться також у нашій свідомості.

Щоб стати до бою, потрібна найголовніша зброя. Мати відповідь на таке запитання:

«Що означає для нас демократія? Чи властива вона нашій природі?»

Треба відповісти на нього, не вдаючись до розумувань, а з огляду на наше єство.

На думку Сержіу, правдивої свободи досі немає. Вона народиться лише тоді, коли людина відчує, що вона не годна більше страждати чи гнобити інших.

Свобода — найголовніше для людини — досі не була належно поцінована. Людина шукала її, переміщуючи в щораз ширші площини, проте ніколи свобода не пускала глибокого коріння. Свобода зростала разом з людиною. Коли падало одне ядро, з'являлось інше. Коли руйнувався якийсь один мур, відкривався виднокрай, обмежений новим муром, що його теж треба було руйнувати.

Розширювати поле можливого означає бути вільним. Можливе — це свобода. Неможливе — неволя. Дістатися космічним кораблем до Місяця колись було неможливо. Нині це стало реальністю. Але не кожному це вільно, тож постає нове обмеження.

Поле можливостей повсякчас розпросторюється, але не для всіх. Не всі народи беруть у цьому участь. Мури долаються приступом, але більшість підглядає крізь свої щілини, як інші — справді вільні! — долають нові простори.

Багато давніх мурів гноблення ще зберігається.

Сорок вісім років нашого фашизму були муром, що тривав для нас, тимчасом як інші народи його вже подолали.

Говорили, що португальський народ бореться, чинить опір. На мою думку, нам бракувало завзяття. Борці існували завжди. Всі нації мають своїх героїв. Між нас були комуністи й інші демократи. Ішли в тюрми і навіть на смерть. Так, були страйки, народна боротьба, але визнаймо, що коли б вона була масовішою, то салазаризм не втримався б майже півстоліття.

Спроби повстання зазнавали поразок. Вибори програно. Не вдавалося нічого, і як епідемія поширювалася зневіра. То був час націонал-мазохізму. Так я його назвав і не відмовляюсь від цього визначення. Фашизм терпіли, як заслужену кару. Весь народ переживав комплекс нижчевартості, бо диктатура була непохитна.

Ось чому 25 квітня принесло оновлену гідність. Це було добре видно по тому, як народ вийшов на вулиці, як маніфестував 1 травня 1974 року.

Відтоді ці дві дати — а минуло вже двадцять років — святкуються з таким самим ентузіазмом. Народ їх урочисто відзначає. Адже це дати його оновленої гідності.

Професор Морайш Праду якось сказав мені на факультеті, що 25 квітня стане однією з найбільших революцій у світовій історії. Адже вона позначила остаточний крах колоніалізму, дала Африці нові нації. Лише через це вже є великою. Але буде ще більшою. Він вірив, що народи змінюються на великих історичних етапах. Французька революція, Соціалістична революція, Португальська революція. І не помилився. 25 квітня принесло сержіанізм і переходить європейські кордони.

Вчення Сержіу не належить до ідеалів Квітня. Воно набагато революційніше, але могло дати плоди лише на землі, до цього культивованій Гвоздиковою революцією, після втілення у практику ідей, що, здавалося, зазнали поразки.

Переживався хисткий парламентаризм між правими і лівими в асамблеї республіки. Більшість в 51 чи 52 відсотки накидала свої погляди меншості в 49 чи 48 відсотків. Країна поділилась на два фронти. Праві, прийшовши до влади, не могли утвердитись, бо ліві були досить сильні, щоб мінувати їм урядування. І те саме відбувалося, коли більшість місць в асамблеї діставали ліві. Окрім того, уряди, хай то ліві чи праві, не дуже різнилися в способі правління. Це й було головною причиною такого маятникового руху між лівими й правими. Розчарувавшись у правих, частина виборців голосувала за лівих. Коли ж і вони не виконували своїх обіцянок, ті самі виборці віддавали перевагу правим.

Демократія не могла похвалитися блискучими здобутками. Галопувала інфляція. Селяни й робітники почувалися безпорадними, бо надії, що поклалися на завоювання Квітневої революції, не справдилися. Велика індустрія очікувала відновлення своїх позицій, які дещо похитнулися через розпочату націоналізацію, проте витримувала всі атаки. Серед молоді поширювалися профашистські настрої. Не припинялися страйки.

Свобода слова не боронила нічого. Праві й ліві звинувачували одні одних у невдачах. Виборчі кампанії перетворились на обмін звинуваченнями і навіть образами. Говорити можна було все — хоч правду, хоч брехню. Хто слухав, мусив матися на бачності.

Так зародилася зневіра. Хто брехав? Хто говорив правду?

З цієї зневіри скористалася комуністична партія, зробивши невеликий поступ у відсотках — від одного до півтора. Між політичними полями, окрім хисткого прошарку — щось на зразок нейтральної смуги, яка розділяла шанці, — пролягли чіткі кордони.

Велика партія стала великою організацією. Надавала робочі місця, можливість кар'єри. Політика ставала фахом. Власна газета, власні служби пропаганди, власна клієнтура... Це неминуче призводило до кар'єризму, боротьби за адміністративні й громадські посади тощо. Політичні ідеали відступали на другий план.

Ще серйозніший факт: у запеклих виборчих битвах, ярих парламентських сесіях партії боролися вже не за національні інтереси, а за себе, за свої погляди. Дбали не так про добробут португальців, як про поразку суперника, що, мовляв, дало б змогу провести в життя відповідні концепції задля загального добра.

Народ, розділений у своїй парламентській репрезентації на п'ятдесят з чимось відсотків та трохи менше за п'ятдесят, починав потроху усвідомлювати, що така незначна більшість не дає підстав для урядування всупереч майже рівній їй волі меншості. Народ починав бачити себе як штучно переполовинене ціле.

Дехто від зневіри занепав духом. Демократія не діяла, ні до чого не вела. Виникали навіть профашистські настрої, мрії про вождя — уособлення ідеалу зневірених.

У країні панувало почуття безпорадності, сприятливе підкоренню вождеві, котрий взяв би на себе тягар влади. Йому ввіряла себе свобода. Сумніви й клопоти належаться вождеві. Це його хрест!

Того, хто не вміє бути вільним, завжди вабить той, хто нібито вміє. Цим виправдовується покора.

Але фашизму вже нема вороття в Португалії. Широкий загал, сповнений енергії Квітня, жаху перед недавньою втратою гідності, вже не погодився б на приниження, що його зазнавав упродовж сорока восьми років.

Так само поділене було і військо. Але, хоча командні пости й посідали праві, вони не покладалися на офіцерів, сержантів і рядовиків, які були достатньо політично освідомлені, щоб лигатися з реакційною воячиною. Окрім того, — і це було великим здобутком 1974 року, — вони не хотіли втратити свого престижу й гідності, віднайдених 25 квітня.

Фашизму назавжди «ні»! Добре зрозумівши генерала, що виказав себе правим, холодно й незворушно, крученою мовою в малозрозумілих термінах, як справжній політик-професіонал, звинувативши комуністів у прагненні до тоталітаризму, більшість виборців віддала свої голоси за Рамалью Еанеша, який уже довів своє небажання служити тій чи іншій партії. Його називали президентом усіх португальців, бо у своїй передвиборчій кампанії він ні на кого не нападав і навіть не відповідав на нападки з боку правих. За нього проголосували всі — і соціалісти, і комуністи.

Президент усіх португальців! Це обіцяло гармонію й щастя для кожного.

Революція завжди пов'язана з ідеєю щастя, здобутого для тих, хто її сахався. Португальський народ повірив, що Квітнева революція зробить його щасливим. Але цього не сталося.

Де шукати щастя? Як його домогтися?

Безперечно одне: не шляхом міжпартійної боротьби. Зневіра в парламентаризмі призвела вже свого часу, 28 травня 1926 року, до встановлення салазарівської диктатури. Гвоздикова революція мала уникнути такої долі. Треба було торувати третій шлях.

Провідником на цьому шляху став Сержіу.

Як він почав своє проповідування?

Не в'їжджати ж у Лісабон верхи на віслюкові, як Христос в Єрусалим!

Він мав задосить грошей, щоб придбати пересувні радіостанції і заснувати «Сяєво».

Я нічого не знаю про тих, хто був з ним. Я не належав до них. Знаю, що їх не бракувало. Саме цим достойникам — чоловікам і жінкам — багато в чому завдячують великі події, що відбулися після зникнення Сержіу.

Вони понесли в народ його вчення, як Христові апостоли.

Ні, вони не воскрешали мертвих, не повертали зір незрячим, як про те мовиться в євангеліях. Та й хто знає, чи справді Христос це робив! Тих, що повстали з мертвих чи ставали зрячими, цілком можна порівняти з тими зневіреними й зрозпаченими, котрих Сержіу повертав до активного й творчого життя і давав зір багатьом незрячим — сліпцям од незнання, — позбавляючи їх катаракти невігластва.

Перше чудо сподіялося у звичайному селищі в провінції Алентежу. Люд визволив арештанта з попереднього ув'язнення, бо не вважав його винним. Але докази були проти нього, і з огляду на це вся машинерія правосуддя намагалася довести, що він мав мотиви для вбивства. Тим часом він не міг навести алібі. Наскільки я пригадую цю історію, обвинувачуваний користувався повагою мешканців селища і вони не могли повірити, що він міг стати вбивцею. Але правники й політики не керуються переконаністю.

Вперше громада не дала себе залякати. Чи ж можна невинного садовити ні за що ні про що за ґрати?

Люд відбив його з-під варті й переховував у надійному місці. Кілька місяців тривала дивна війна з правосуддям, що домагалася поваги до себе. Але мешканці селища, звідавши смак свободи, втратили довіру до законників.

Друге чудо сподіялося в Лісабоні.

Виходити вночі на вулицю було вкрай небезпечно. Множились напади, стали звичними крадіжки автомобілів, розбиті вітрини й пограбовані крамниці, провокації банд бешкетників. Тож на зборах мешканців кварталу було ухвалено створити загони народної пильності.

Невдовзі цей рух охопив усе місто.

Якось уночі звичайно пустельні через страх вулиці, що їх усілякі покидьки вважали своїми володіннями, не спорожніли. Квартал зорганізував патрулювання. У вікнах і на верандах теж пильнували люди.

Якась банда спробувала була вчинити провокацію, сподіваючись на страх, що завжди був їхнім головним союзником. Юний розбишака розбив каменюкою вікно. Зненацька звідусіль залунало пронизливе сюрчання. З-за рогу з'явилися люди й мовчки кинулись переслідувати банду. Озброєні лише кийками, зробленими з туго скручених газет, що є набагато страшнішою зброєю, ніж це може видатися.

Боягузи ганебно повтікали. Не стало більше крадіжок і нападів. Досвід перейняли в інших кварталах. З тим, що ніколи не вдавалося поліції, люди впоралися за одну ніч.

Там, де з'являлися пересувні радіостанції, частішали дива, «Сяєво» повідомляло про них. І ті приклади наслідували в інших місцях.

Усі ми знаємо, як знялася ця хвиля, як народ подався від контролю партії та влади.

Навіть страйки стали іншими. Ставилися зовсім інші вимоги. Одна фабрика відмовилась продукувати зброю. Але й далі працювала. Інженери та робітники, не питаючись згоди директорів та адміністрацій, перетворили індустрію війни на індустрію миру.

В асамблеї республіки билися над з'ясуванням причини такого збаламучення і громадянської непокори. Проти застосування сили категорично виступала тільки комуністична партія, хоча її теж не обминуло Велике Повстримання.

Виборча кампанія вже не викликала аніякісінького ентузіазму. Опиту населення характеризувалися дивовижними відповідями, холодною байдужістю, відвертим кепкуванням. У відповідь на запитання можна було почути справжню нісенітницю, що нагадувало діалог глухих. У селищах і містах народ не виходив більше на мітинги. Партійні функціонери збиралися й обговорювали таке дивне явище.

5 жовтня 1992 року відбулося Велике Повстримання. Ніколи ще не бачили такого великого скупчення автомобілів на виїзді з Лісабона. Всі прямували відпочити на лоно природи. Місто спорожніло. Голосувати прийшло менш як двадцять відсотків. Більшість виборців належала до комуністичної партії, яка відзначалася більшою згуртованістю і дисципліною своїх лав.

Ми всі пам'ятаємо той непевний час. Бойкот виборів, бучі в асамблеї республіки, взаємні образи і навіть бійки. Лідери не могли збагнути, що коїться з народом, бо звикли вважати його аморфним і піддатливим. Вони не помічали, що народ уже не той і усвідомив владою самого себе.

Повсюдно виникали народні організації — різні комітети, асоціації, ліги, що поступово обійняли всю країну. Не було такого селища, яке не мало б своєї асамблеї. На їх засіданнях вирішувались питання, що раніше входили до компетенції центральної влади. Будувалися школи, прокладалися дороги, споруджувалися греблі. Якщо будова була не під силу для одного міста, об'єднувалися трудові ресурси й кошти всієї провінції. Якщо бракувало вчителів — громада наймала їх сама. Потрібен був архітектор — громада шукала його. І фахівці радо відгукувались, перейняті таким самим ентузіазмом. Вони полишали центральні відомства й ставали на службу до нових місцевих органів. Міняли великі центри на селища й провінційні міста і перетягували туди своїх колег, які теж не барилися, керовані жаданням робити справжнє, потрібне діло.

Оголошено нові вибори. Партії змінили свої стратегії. Запанувала демагогія. Усі роздавали обіцянки. Досить було комусь щось пообіцяти, як

одразу другий подвоював ставку. Це скидалося на якийсь аукціон. Але не гризлися. Вперше праві й ліві відмовилися від взаємних звинувачень та образ. Висували тільки свої програми.

Але збайдужіння тривало, навіть ще поглиблювалось. Тепер народ знав, як спекатися фахових політиків.

1 грудня повстримання було ще більше. Не проголосувало й п'ятнадцять відсотків виборців. І знову більшість була за комуністичною партією Португалії.

Праві в розпачі зважилися на військовий переворот.

Система розвалювалась.

На взір того, як це сталося в Іспанії, батальйон Національної гвардії зайняв палац Сан-Бенту.

Це була велика помилка, що тільки пришвидшила перебіг подій.

У війську служили люди, що теж були захоплені всенародним ентузіазмом. У гарнізонних містах вони браталися з народом, виходили на толоки. На земляних роботах застосовувалась військова вибухівка, а танками рівняли з землею мури. Солдати, сержанти й офіцери додержували традиції того війська, що повалило диктатуру і не хотіло втратити право пишатися цим.

Я не маю наміру викладати відомі всім речі. Велика Маніфестація 5 січня 1993 року, четверті роковини якої ми нині святкуємо, позначила крах старого суспільства. Хотів би лиш наголосити, що вона продемонструвала справжню свободу, стихійність, політичну свідомість, загальноприйнятні революційні ідеї. Не було організації, не було заздалегідь визначених місць збору, не було встановленого маршруту, не було плакатів, не було гучномовців. Панувала демократія. Коли по телебаченню передали повідомлення якогось бундючного підполковника про те, що захоплено асамблею республіки, по всіх усюдах народ вийшов на вулиці.

Це було людське море. Заклики й гасла народжувались і котилися хвилею. Народжувались імпровізовано, але однотайно. Натовп був одним мозком з чітко розробленою програмою.

— Щоб земля належала всім, партії не потрібні!

Гасло котилося над натовпом, аж поки розчинялося вдалині. Натомість лунало нове:

— Усі люди брати! Мають живіт і дві руки!

Це було найпопулярніше гасло. Його повторювали, коли не спадало на думку щось нове.

— Геть демократів на п'ятдесят один відсоток! Демократію тільки на сто відсотків!

Маніфестація викликала острах. Національна гвардія, що захопила асамблею республіки, вийшла з покори. Солдати лізли через мури, ринули через усі виходи. До натовпу приєдналося багато військовиків. Перед палацом Сан-Бенту гукали:

— Асамблея для всіх нас!

— Хто тут, той з нами!

В асамблеї мали бути тільки ті, хто обробляв землю, плавив метал, хто навчав чи вчився, купував чи продавав, хто творив чи провадив корисну діяльність. Кожен повинен мати свого представника!

Це був кінець фахової політики.

Депутати, що їх Національна гвардія замкнула в асамблеї і покинула напризволяще, прислухалися, зацікавлені від подиву.

Натовп вимагав нової асамблеї. І то без будь-яких виборів. Уже мали своїх депутатів.

У залі засідань обурились. Однотайно проголосували не вдовольняти такої вимоги.

Велика Маніфестація тривала тиждень. Здавалося, настане хаос. Але ж ні! Усе гармонізувалося. Діяли установи, кожен зайняв своє робоче місце.

12 січня обложені депутати змушені були здатися й покинути асамблею республіки.

Наші кордони відкриті, і щодень до нас прибувають спостерігачі того, що вже відоме в усьому світі як «португальське чудо».

Народ творить політику, живе у безупинних виборах і не нарікає. Оскільки ніхто не обирається більш як на рік, урядовцями побували вже десятки тисяч людей.

Багато колишніх політиків, здебільшого комуністів, пристосувались, і їх знов обирають до парламенту, але не від партії, а від певних професійних верств. Інші, усунуті від влади, вправляються в дошкульних дотехах, називаючи асамблею Сан-Бенту «палацом протягів»,— адже її двері відчиняються й зачиняються за все новими й новими депутатами,— і з тугою згадують плакати минулих виборних кампаній, коли портрети лідерів партій, політичних провідників країни, красувалися на стінах і мурах, вицвітаючи на сонці.

Усе змінилося на португальській землі, все міняється у світі.

Інші народи наслідують наш приклад. Не з ініціативи зверху — фахові політики з доброї волі не зрікаються своєї влади,— а шляхом демократії, що ґрунтується на свідомості.

Ми стоїмо на порозі третього тисячоліття. Започатковується нова ера.

Я вірю, що нації об'єднаються, що буде єдина універсальна мова, що впадуть кордони і війни назавжди стануть неможливими. Голод і невігластво відійдуть у минуле і між країнами зникнуть суперечності. Ми станемо однією Нацією. Це доля Людини, котра,— цитую Сержіу,— «скине з себе оболонку лялечки і, роздираючи кокон свого болю, невігластва й страху, перетвориться на метелика світла, аби летіти навстріч богам, що чекають її на небі».

Лісабон, червень 1981 р.

